

YU ISSN 0021-6933

**JEZIK IN
SLOVSTVO**

letnik XXXII – leto 1986/87 – št. 1

Jezik in slovstvo

Letnik XXXII, številka 1

Ljubljana, oktober 1986/87

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številke)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik: Gregor Kocijan, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Gregor Kocijan (slovstvena zgodovina), Hermina Jug-Kranjec (jezikoslovje),

Aleksander Skaza (primerjalna slavistika), Franc Žagar (metodika)

Lektor in korektor: Jože Sever

Tehnični urednik: Ivo Graul

Svet časopisa: Marjeta Vašič (predsednica), Marjan Javornik, Marko Juvan, Mira Medved,

Jože Munda, Pavle Vozlič, France Vurnik in uredniki

Tisk Aero, kemična, grafična in papirna industrija, Celje

Opremila inž. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana 50100-678-45265

Letna naročnina 800.- din, polletna 400.- din, posamezna številka 100.- din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjenikih, 200.- din

Za tujino celoletna naročnina: 2.500.- din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Revijo gmotno podpirata Kulturna skupnost SRS in Znanstvenoraziskovalni center SAZU,

razliko med polno in znižano ceno za dijake in študente pa krije

Izobraževalna skupnost SRS za družboslovje

Naklada 2.600 proizvodov

Vsebina prve številke

Razprave in članki

- 1 *Tine Logar*, Slovanski lingvistični atlas (OLA)
- 8 *Olga Kunst-Gnamuš*, Med pomenom, obliko in normo

Jubilanti

- 13 *Janez Dular*, Prof. dr. Jože Toporišič – šestdesetletnik
- 17 *Aleksandra Derganc*, Janez Zor – šestdesetletnik

Slovenščina v javni rabi

- 18 *Erika Kržišnik-Kolšak*, Zgoščevalno lektoriranje teletekstov
- 23 *Stane Suhadolnik*, Še o mišljenju in mnenju
- 25 *Janez Gradišnik*, Povedati, praviti in reči

Poskusi branja

- 27 *Tone Pretnar*, Ša otruek delu, ša volu peršege

Poročila in ocene

- 29 *Franc Žagar*, Vztrajno prizadevanje po razširitvi jezikovnega opisa
- 30 *Andrijan Lah*, Tretja raziskava o knjigi
- 31 *Zoltan Jan*, Izmenjava pogledov na slovensko reformacijo v Trstu

Zapiski

- 1/3 Enajsto republiško tekmovanje v znanju materinščine
za Cankarjevo priznanje v Mariboru 17. maja 1986

Tine Logar

UDK 808.1-087(084.4)

SAZU v Ljubljani

SLOVANSKI LINGVISTIČNI ATLAS (OLA)*

Ideja o slovanskem lingvističnem atlasu je stara skoraj 60 let. Porodila se je v glavah dveh znamenitih francoskih jezikoslovcov, A. Meilleta in L. Tesnière, ki sta izdelavo takega atlasa predlagala l. 1929 na 1. mednarodnem slavističnem kongresu v Pragi v referatu z naslovom: *Projekt Slovanskega lingvističnega atlasa*. Vendar tedanji politični položaj v Evropi za tako veliko mednarodno delo, za katero je bilo potrebno sodelovanje mnogih slavistov iz slovanskih pa tudi neslovanskih dežel, ni bil ugoden. Zato je razumljivo, da je organizacijska komisija, ki je bila na kongresu izbrana, da bi vodila in koordinirala delo v zvezi z atlasom, že na naslednjem, 2. mednarodnem slavističnem kongresu v Varšavi 1934. leta odstopila. 3. kongresa, ki naj bi bil 1939. leta v Beogradu in za katerega je bilo storjenih že veliko priprav, zaradi začetka 2. svetovne vojne ni bilo. Prav tako je bil odpovedan organizacijsko že pripravljene prvi povojni mednarodni slavistični kongres 1948. leta v Moskvi, to pot zaradi spora z informbirojem. 3. mednarodni slavistični kongres, ki se je zaradi premajhne mednarodne udeležbe imenoval mednarodno srečanje slavistov, pa mu je kasneje bil priznan status kongresa, je bil tako šele 1955. leta v Beogradu, ko je bil spor Jugoslavije z informbirojem vsaj načelno zglajen. Po svojem namenu in vsebini je bilo to srečanje bolj informativno in spoznavno kot pa resničen mednarodni slavistični kongres. Zato je razumljivo, da se tudi o slovanskem lingvističnem atlasu na njem ni govorilo. Najpomembnejši rezultat beograjskega mednarodnega srečanja slavistov je nedvomno bila ustanovitev Mednarodnega slavističnega komiteja (MKS), ki je že čez tri leta, 1958, pripravil 4. mednarodni slavistični kongres v Moskvi. Na njem je bila po mnogo letih spet uvrščena na dnevni red tudi tematika slovanskega lingvističnega atlasa in je bilo med drugim že tudi prikazanih 20 poskusnih kart, ki naj bi dokazovale, da je izdelava Slovanskega lingvističnega atlasa mogoča. Izdelali so jih ruski in poljski jezikoslovci ob sodelovanju čeških in jugoslovanskih na podlagi ruskega, ukrajinskega, beloruskega in poljskega vprašalnika za njihove nacionalne atlase. Na kongresu sta bila v zvezi z atlasom prebrana tudi dva temeljna referata: R. I. Avanesova in S. B. Bernsteina Lingvistična geografija in struktura jezika s posebnim poglavjem o principih Slovanskega lingvističnega atlasa ter referat poljskega jezikoslovca Zd. Stieberja O načrtu Slovanskega lingvističnega atlasa. Ta Stieberjev referat je v mnogočem razjasnil vsebino in obseg dialektoloških raziskovanj slovanskih narečij za OLA, za kar je potreben skrajno premišljen izbor vprašanj za terensko delo, da bi se lahko lotili tako velikega znanstvenega načrta, kot je OLA, ki naj obsega narečno gradivo vseh slovanskih jezikov.

Po temeljiti diskusiji o teh referatih je bil na kongresu sprejet sklep, da je izdelava OLA ena od najvažnejših nalog slovanskega jezikoslovja. Zato je bila ob navzočnosti in sodelovanju slavistov tudi iz neslovanskih dežel, še posebej tistih, v katerih žive slovanske manjšine, izbrana iniciativna skupina, nekak organizacijski odbor, v katerega sestavu so bili najvidnejši tedanji slovanski jezikoslovci – slavisti, od jugoslovanskih P. Ivič. Za predsednika je bil izbran R. I. Avanesov. Bilo je tudi sklenjeno, naj se že naslednje leto v zvezi s pripravami OLA organizira širši sestanek slovanskih jezikoslovcov v Varšavi, na katerem naj bi govorili o osnovnih vprašanjih OLA: o vprašalnici, metodi zbiranja in zapisovanja gradiva, transkripciji, mreži krajev in drugih. Na tem sestanku v Varšavi novembra 1959. leta je bil med drugim sprejet tudi sklep, naj bi čimprej sestavili majhen vprašalnik za poskusno zbiranje gradiva vseh slovanskih narečij, da bi si tako pridobili prve delovne izkušnje. Vprašalnik je bil res kmalu pripravljen, dokončno obliko pa je dobil na zasedanju v Budišinu 1960. in v Pragi 1961. leta in bil nato tudi objavljen. S tem vprašalnikom je bila opravljena anketa v 42 krajih na teritoriju vseh slovanskih jezikov in tudi med Slovani, živečimi v neslovanskih državah.

Iniciativna skupina OLA je bila reorganizirana v stalno delujočo Komisijo OLA pri Mednarodnem slavističnem komiteju, katere predsednik je bil R. I. Avanesov, organizacijski center pa v Moskvi.

* Obščeslavjanski lingvističeskij atlas.

V vseh slovanskih deželah, poleg tega pa tudi v Avstriji, Italiji, na Madžarskem, v Romuniji in Nemški demokratični republiki, kjer žive slovanske manjšine, so bile organizirane nacionalne komisije OLA, ki naj bi vodile delo za OLA na svojem področju. Sestav mednarodne komisije OLA je bil formiran 1963. leta, vendar so v naslednjih letih nastale v njem velike spremembe, ker je umrla ali pa odšla v pokoj vrsta tedaj najpomembnejših slovanskih in neslovanskih slavistov, ki so bili njeni najbolj aktivni člani (Stojkov, Mirčev, Petrović, J. Belić, Doroszewski, Havránek in drugi).

V naslednjih letih je bila formirana še mednarodna delovna skupina OLA, katere sestav je ostal do danes v bistvu bolj ali manj enak. Člani te delovne skupine se udeležujejo vseh delovnih zasedanj OLA enkrat letno 14 dni v Moskvi, enkrat letno 1 teden pa še zasedanj v eni od slovanskih dežel in NDR. Na teh mednarodnih zasedanjih komisije in delovne skupine poteka zadnjih 15 let skoraj vse delo za OLA.

Najvažnejše naloge komisije OLA pri MKS v prvih letih po njenem formiranju so bile: sestava obsežnega vprašalnika, določitev eksploracijskih točk oziroma mreže krajev na teritoriju slovanskih jezikov, izdelava fonetske transkripcije za v OLA predvidene slovanske govore in neme karte OLA, na kateri naj bi bili s tekočimi številkami označeni vsi tisti kraji, kjer naj bi bila opravljena dialektološka anketa po vprašalniku OLA.

Najtežja in najodgovornejša je bila nedvomno sestava vprašalnika, kajti od tega je bila odvisna narava atlasa, njegovi cilji in znanstveni rezultati. Sestavljalci niso imeli pred seboj nobenega podobnega vprašalnika za dialektološko proučevanje skupine med seboj sorodnih jezikov, po katerem bi se lahko pri svojem delu zgledovali. Do neke mere so lahko upoštevali le vprašalnike za posamezne slovanske jezike, vendar ti niso ustrezali problematiki OLA, ki je kvalitativno in kvantitativno drugačna in bolj zapletena, kot je problematika narečij posameznega slovanskega jezika oziroma njegovih narečij. OLA naj bi imel 2 cilja: historično-primerjalno in sinhrono-tipološko proučevanje slovanskih narečij. Prioriteto naj bi imel historično-primerjalni oziroma genetično-diahroni aspekt; vendar tudi drugi, sinhrono-tipološki ne bi smel biti zapostavljen. Kljub zapleteni problematiki je bil vprašalnik v nekaj letih sestavljen. Največjo zaslugo za to imajo poljski jezikoslovci. Vprašalniku OLA je bilo namenjenih nekaj mednarodnih zasedanj komisije OLA, zlasti zasedanja v Dušnikih na Poljskem (1963), v Moskvi (1964) in v Sarajevu (1964).

Hkrati z delom za vprašalnik je potekalo tudi delo za fonetsko transkripcijo OLA. K njeni sestavi so bile pritegnjene vse nacionalne komisije OLA, ki so za mednarodno komisijo morale sestaviti sezname vseh fonemov in alofonov, ki se pojavljajo v njihovih narečjih oziroma govorih, predvidenih za OLA, takih pa je bilo na vsem slovanskem ozemlju več kot 800. Kljub temu pa transkripcijska komisija ni imela lahkega dela, saj je transkripcija že takoj morala biti čim popolnejša, sicer bi pri zapisu gradiva lahko nastale hude težave in ovire. Največ zaslug za transkripcijo ima od naših slavistov dr. Dalibor Brozović, ki je še sedaj, ko so pred izidom že prvi zvezki Atlasa, odgovoren zanj.

Za potrebe leksikalne sekcije pa je bila nekoliko kasneje izdelana še posebna posplošujoča (ali generativna) transkripcija, za katero imajo največ zaslug vzhodnonemški slavisti in dr. Z. Topolińska ter dr. P. Ivić. Naloga te transkripcije je, da na njenih načelih posebna podkomisija za leksikalno sekcijo OLA pripravlja ustrezno analizirano dialektološko gradivo, iz katerega so razvidni posamezni sestavni elementi vsakega konkretnega leksema, ki morajo pri kartografiranju dobiti ustrezne likovne simbole na leksikalni karti. Po svoji naravi delo te podkomisije spominja na delo, ki ga opravlja etimolog, ko analizira konkretno besedo.

Vprašalnik OLA je skupaj s fonetsko transkripcijo izšel v posebni knjigi v Moskvi 1965. leta, fonetska transkripcija pa ponovno skupaj s posplošujočo transkripcijo 1978. leta v knjižici *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas*. Uvodni zvezek, prav tako v Moskvi, pri čemer je posplošujoča transkripcija izšla prvič.

Sočasno z delom za vprašalnik in transkripcijo je moralo potekati tudi delo za mrežo krajev in nemo karto ozemlja in krajev, kjer naj bi bila opravljena anketa po vprašalniku OLA. Odločeno je bilo, naj bi OLA zajel vse prvotno slovansko ozemlje in ozemlje zgodnje slovanske kolonizacije, na katerih so se razvili sodobni slovanski jeziki s svojimi osnovnimi narečji. Teritorija pozne kolonizacije že po nastanku osnovnih narečij sodobnih slovanskih jezikov naj bi atlas ne zajemal.

Zato na ozemlju ruskega in ukrajinskega jezika v OLA ni niti Sibirije in Daljnega vzhoda pa tudi ne severovzhoda, vzhoda in jugovzhoda evropskega dela SZ. Prav tako tudi ne dela Ukrajine, No-

vorusije in Donbasa. Ozemlja drugih slovanskih jezikov so vanj v celoti vključena s tem, da so v njem zastopani tudi slovanski govori v sosednjih neslovanskih deželah (Avstrija, Italija, Madžarska, Romunija, Grčija, Albanija).

Za anketo po vprašalniku OLA je bilo, kot že rečeno, izbranih nad 800 krajev, od tega več kot polovica na ozemlju ruskega, beloruskega in ukrajinskega jezika. Po dogovoru naj bi en kraj prišel na 3600 km² in bi bil od sosednjega oddaljen približno 60 km. Glede na dialektično diferenciacijo slovenskega jezika je bila taka gostota krajev za slovenski jezik preredka. Po tem merilu bi namreč na ozemlju slovenskega jezika v SRS in zamejstvu prišlo za OLA v pošteve samo kakih 7 ali največ 8 krajevnih govorov. S tem pa bi dialektološka problematika slovenskega jezika v OLA ne bila dovolj zastopana in prikazana. Zato je Dialektološka sekcija SAZU predlagala, naj se število krajev, predvidenih za OLA na ozemlju slovenskega jezika, poveča vsaj na 25, od tega bi jih na SRS odpadlo 18, na govore v Avstriji in Italiji po 3, na Madžarskem pa naj bi bil zastopan 1 slovenski govor. Naš predlog je bil sprejet. Na področju slovenskega jezika pride tako 1 kraj približno na 1000 km². Ker vprašalnik predvideva 2 mreži krajev, gosto in redko, naj bi gosta mreža z omejenim vprašalnikom obsegala vseh 25 govorov, redka s popolnim vprašalnikom pa 8.

Ko je bila mreža krajev na vsem slovanskem za ta atlas predvidenem ozemlju določena, je bilo treba izdelati samo še nemo karto za kartografiranje in začelo se je lahko terensko delo. Nema karta je bila natisnjena večkrat in v različnih merilih v različnih slovanskih centrih. Hkrati so bili izdelani posebni kartotečni perforirani zvezki za čistopis na terenu zapisanega gradiva v dveh formatih, enem za fonetiko, oblikoslovje in leksiko, drugem pa za semantiko in sintakso, za kateri so potrebni listki večjega formata.

Zapisovanje dialektičnega gradiva se je začelo 1966. leta. Do 1972. leta je bilo na področju slovenskega jezika od 25 govorov zapisanih 23, 1 govor je bil zapisan šele 1975. leta, 1 govor, namreč Sv. Lenart v Nadiški dolini v Italiji, pa še sedaj ni zapisan, pač pa je bil zapisan že prej za SLA.*

Zapis 1 govora, ki ni zapisovalčev lastni govor, zahteva najmanj 10 dni trdega dela, če je na voljo potrpežljiv in inteligen ten informator, še bolje pa je, če jih je več. Prej zanesljiv in popoln zapis po vprašalniku OLA ni mogoč. Vprašalnik ima več kot 3400 vprašanj in to s področja vseh jezikovnih ravnin: glasoslovja, prozodije, oblikoslovja, besedotvorja, leksike, semantike in sintakse. Najzamudnejša so vprašanja s področja semantike in sintakse, pa tudi najtežja za oba, za zapisovalca in anketiranca.

Slovenske govore je zapisalo 9 zapisovalcev, pri čemer sta 2 zapisala 15 govorov, eden 3, drugi pa po enega, vsi razen dveh svoj rodni govor. Pri obeh v Italiji zapisanih govorih (Solbica v Režiji, Sv. Križ pri Trstu) je sodeloval prof. Meriggi, italijanski slavist iz Milana. Zapis je bil opravljen na stroške Italije. Zapis govora v Porabju (Zg. Senik) je prav tako financirala Madžarska, sodeloval pa je dr. Kiraly, madžarski slavist iz Budimpešte. Slovenski govori v Avstriji so bili zapisani na naše stroške, pri čemer je enega zapisal koroški slavist P. Zdovc (Kneža pri Djekšah).

Zapisovalci so na terenu večinoma zapisovali v svoji nacionalni transkripciji, ker so je bolj vajeni in je zato tudi delo potekalo hitreje in z manj pomotami. Zapise so nato doma prepisali v OLA transkripcijo v posebne zvezke s kopijami.

Tako kot v Sloveniji je potekalo delo tudi drugod po Jugoslaviji, le da nekoliko počasneje, pa tudi zapisovalci, ki jih je bilo precej več, svoji nalogi niso bili vedno popolnoma kos. Zato so morali nekatere govore ponovno zapisati ali pa zapise vsaj preverjati in popravljati, kar jim je vzelo precej časa.

Poskusno kartografiranje s še nepopolnim gradivom se je v obeh sekcijah, fonetski in leksikalni, zlasti pa v fonetski, začelo na zasedanju v Ohridu 1971. leta in se nadaljevalo še

* Slovenski lingvistični atlas

več naslednjih let na zasedanjih v Minsku, Moskvi, Smolenicah, na Vitoši, v Dresdenu, Cikháju, Portorožu, Varšavi, Binzu in drugod. V teh letih je bilo izdelanih več sto fonetskih in leksikalnih kart, večidel z nepopolnim gradivom, zlasti še na teritoriju ruskega jezika, pa tudi drugod. Delovna skupina, ki je bila dovolj stalna, v glavnem vseskozi ista, je imela tako precej časa, da si je osvojila metode kartografiranja, da se je naučila pripravljati nacionalno gradivo za skupna delovna zasedanja obeh sekcij, ga opremljati z dovolj izčrpnimi fonetskimi in leksikalnimi analizami in pojasnili, tako da bi ga vsakdo, ki ga dobi pri kartografiranju v roke, mogel pravilno interpretirati, če pa mu kljub temu kaj ni jasno, je vedno pri roki zastopnik slovanskega jezika v skupini, od katerega lahko dobi za kartografiranje potrebno pojasnilo.

Nemajhne težave pri tem delu nastajajo pogosto zato, ker se kolektiv sestaja na delovna zasedanja vsako leto samo dvakrat, vsega skupaj kakih 15 delovnih dni (drugo je potovanje, organizacijska zasedanja ipd.), ko pa se človek vrne domov, ga njegove redne delovne obveznosti popolnoma zagrnejo, tako da med enim in drugim delovnim zasedanjem sodelavci zelo lahko in tudi ne tako redko pozabijo na sklepe in rešitve, zlasti v zvezi z različnimi znaki na kartah, ki so bile že sprejete. Zato na naslednjih zasedanjih nastajajo včasih napačne konkretne rešitve na kartah, v legendah, komentarjih in gradivu.

Kartografiranje fonetskih kart, in samo o teh bom tu govoril, je v veliki meri kolektivno delo vseh članov fonetske sekcije in poteka nekako takole:

Na vsakem predhodnem delovnem zasedanju se na plenumu obeh sekcij, fonetske in leksikalne, določi, kakšna fonetska in leksikalna problematika se bo kartografirala na naslednjem delovnem zasedanju v Moskvi in na zasedanju v eni od drugih slovanskih dežel ali NDR in kakšno na terenu zapisano gradivo morajo nacionalne komisije do tedaj iz svojih nacionalnih zvezkov prepisati, ga urediti, fonetsko, fonološko ali leksikalno komentirati in razmnožiti v zadostnem številu izvodov ter prinesiti s seboj na zasedanje. Navadno gre za odgovore na kakih 50 fonetskih in približno enako število leksikalnih vprašanj. Pri fonetskem gradivu mora komentar pojasniti, ali je konkretni zapisani refleks v govoru regularen ali pozicijski ali analogičen ali morebiti nejasen, kajti od tega je odvisno njegovo kartografiranje ali nekartografiranje, pa tudi komentar h karti. Leksikalno gradivo mora biti komentirano z drugega, leksikološkega vidika: glede na korene oziroma podstave, sufikse, prefikse, slovanski ali neslovanski izvor leksema ipd. Take, dovolj izčrpne komentarje bi morale pripraviti za svoje gradivo vse nacionalne komisije, vendar pogosto iz tega ali onega vzroka tega ne store.

Na prvem plenarnem zasedanju sekcije nato predstavniki posameznih slovanskih jezikov – to seveda velja za fonetsko sekcijo, medtem ko gradivo za leksikalno sekcijo dobi najprej v svoj mlin podkomisija za posplošujočo transkripcijo in šele ko ga ta analizira, ga dobi v kartografiranje leksikološka sekcija – sekretarju fonetske sekcije izdiktirajo ali napišejo vse reflekse, ki so bili na njihovem nacionalnem teritoriju zapisani v odgovorih na vsa vprašanja z določenim psl. fonemom, ki je predmet tokratnega kartografiranja. Sekcija se tako seznanja z vsemi refleksi določenega psl. fonema, npr. *ě*, *ę* ali *o*, na celotnem slovanskem teritoriju, zajetem v OLA. Posebna ad hoc izbrana komisija, navadno 3 članov, nato prevzame nalogo, da bo na osnovi vseh ugotovljenih refleksov, fonemov in alofonov izdelala skupno, maksimalno legendo, v kateri bo vsak v vseh leksemih z določenim psl. fonemom ugotovljeni refleks imel svoj likovni simbol. Izvzeti so samo tisti refleksi, za katere se dá ugotoviti, da niso refleksi psl. fonema, ki ga to pot kartografiramo, ampak so analogični po nekem drugem leksemu, v katerem gre za drugačen prvotni psl. glas. Taki refleksi se seveda na karti ne kartografirajo. Za ilustracijo bi npr. navedel gor. *péta*, kjer široki *e* ni refleks nazala, ampak etimološkega *e* pod sekundarnim naglasom in zato kot refleks nazala ne more biti kartografiran. Če pa bi bil, bi v komentarju moralo biti povedano, da gre za neregularen, analogičen refleks.

Izdelavo maksimalne legende navadno prevzamejo tisti člani sekcije, ki že imajo ali delajo svoje nacionalne atlase in imajo zato z oblikovanjem legend več izkušenj. To opravilo ni vedno lahka naloga, kajti legenda mora biti strukturirana po neki logiki znakov, hkrati pa mora na prvi pogled vidno izražati opozicije različnih stopenj.

Na naslednjem zasedanju sekcije je navadno osnutek legende že izdelan in predstavljen plenumu, ki ga pregleda, prediskutira, če je potrebno, kaj spremeni ali popravi, dopolni in jo končno sprejme kot obvezno za vse karte te serije. Včasih se zgodi, da je v maksimalni legendi kak refleks spregledan in zanj znaka še ni. V takem primeru je treba legendo že med kartografiranjem dopolniti, vendar tega posamezen član na svojo pest ne sme storiti. Tudi to je opravilo sekcije kot celote.

Ko je legenda sprejeta, se na sekciji porazdeli gradivo za kartografiranje med člane. Vsakdo dobi v kartografiranje svoj leksem, včasih tudi dva enega. Kartografiranje je zamudno in natančno delo, pri katerem lahko kaj hitro nastanejo pomote, ki jih je kasneje težje odkriti, še posebej zato, ker sekcija, tudi do 20 ljudi, navadno dela v eni sami sobi, kjer ni nikdar pravega miru in potrebne zbranosti. V kakih 2 dneh je navadno prva serija kart končana, nanjo so namreč nanesen osnovni likovni simboli. Nato se je treba lotiti še drugih njenih strani: označbe akcenta, intonacije, akcentskega mesta oziroma položaja refleksa glede na akcent (pred akcentom, po njem) itd. Vsi pozicijski ali neregularni refleksi morajo biti pojasnjeni v komentarju, brez katerega karte ni, čeprav je navadno kratek, kajti največ mora govoriti karta sama. Na karti se zato navadno pojavljata tudi znaka, ki bralca usmerjata v komentar ali pa v gradivo. Drugi znaki na karti opozarjajo, da refleks npr. ni kartografiran na osnovi oblike, ki jo predvideva vprašalnik, ampak na osnovi neke druge oblike ali celo drugačnega derivata, vendar v obeh primerih z isto podstavo. Pogoj, da se take oblike ali derivati kartografirajo, pa je, da je v njih refleks popolnoma enak, kakršen bi bil, če bi govor imel v vprašalniku predvideno obliko. Če je refleks drugačen, se ne sme kartografirati, ampak mora biti na karti znak, da v tem govoru takega leksema ni. Če se ne bi strogo držali teh pravil, bi na kartah nastala zmeda med seboj neprimerljivih refleksov oziroma likovnih znakov zanje. Zato je potrebno zanesljivo komentirano gradivo, če pa tega ni, mora biti v sekciji na voljo zastopnik tistega jezika, ki lahko dá zanesljiv odgovor. K vsaki karti torej sodi ustrezen komentar in urejeno gradivo za celoten v OLA predvideni slovanski narečni teritorij in seveda individualna legenda, v kateri so samo tisti znaki skupne maksimalne legende, ki se pojavljajo na tej karti.

Problem akcentskega mesta lahko rešujejo deloma znaki, ki so sestavni del samega likovnega simbola, če je refleks pod naglasom; če je nenaglašen, pa je označeno z izoglosami različnih oblik glede na to, ali je refleks v prednaglasni ali ponaglasni poziciji. Stabilizirani naglas je označen s temnejšo ploskvijo na nemi karti, ne glede na to, ali gre za naglas na prvem ali predzadnjem besednem zlogu ali za kake druge vrste naglasno normo.

S tem pa karta pogosto še ni končana. Če kartografirani refleks kakorkoli spreminja naravo soglasnika pred njim, mora to biti iz same karte razvidno. Refleksi s palatalno komponento, kot npr. refleksi *ě*, ki so vsebina 1. fonetskega zvezka, so na širokih slovanskih področjih nekatere soglasnike pred seboj omeščali in jih lahko spremenili v palatalizirane ali palatalne ali celo v mehke zlitnike, ki pa so ponekod nato lahko spet otrdeli. Vsa ta stanja morajo biti na kartah označena. V OLA se za te vrste soglasniških sprememb uporabljajo vodoravne, navpične in poševne črte, vsaka vedno in na vseh kartah za enake vrste spremembe soglasnika pod vplivom vokalnega refleksa.

Vsaka fonetska karta je tako mnogopovedna. Iz nje so razvidni konkretni refleksi, razviden je naglas, razvidne pa so tudi spremembe soglasnikov pod vplivom refleksov v položaju za njimi.

Ko so karta, legenda in komentar gotovi, se je treba lotiti še ureditve celotnega gradiva, na osnovi katerega je karta oblikovana. Iz vseh nacionalnih indeksov je treba, upoštevajoč določena, za vse karte veljavna pravila, urediti enotno gradivo iz vseh v OLA zajetih krajevnih govorov. Tudi to delo je naporno, natančno, počasno, da ne rečem duhamorno. Pri prenašanju odgovorov iz nacionalnih gradiv v skupno slovansko gradivo ne bi smele nastajati napake, kajti pozneje jih je težko odkriti, ker jih človek prav lahko spregleda, kot da bi v pepelu izbiral proso.

Glede oblike t. i. indeksa je sekcija dolgo kolebala, kako naj bo urejen. Ali naj bo gradivo urejeno po kolonah ali raje tekoče v vrsticah kot tekst ali drugače, da bo najbolj ekonomično, pri tem pa vendarle dovolj pregledno in za uporabo ob karti ne preveč utrujajoče. Tudi sam Avanesov se nikakor ni mogel glede tega odločiti, pri čemer je zaradi obsežnosti gradiva najbolj mislil na ekonomičnost. Končno je zmagala oblika – ne kolonska ampak v tekočih vrsticah, vendar brez sklicevanja na prejšnje odgovore. Če pa je več zaporednih odgovorov povsem enakih, se zapišejo samo enkrat, številke krajev pa med seboj povežejo z vezajem.

Še vedno pa ni jasno, kje naj bo gradivo objavljeno: na hrbtni strani naslednje karte ali v posebni knjigi. Nejasno je tudi mesto objave komentarja: ali na praznem prostoru na sami karti levo zgoraj pod naslovom ali pa skupaj z gradivom v posebni knjigi. Za legendo pa je predviden desni spodnji prostor na karti.

Ko so končani karta, legenda, komentar in gradivo, karto pregledajo predstavniki vseh nacionalnih komisij oz. zastopniki vseh slovanskih jezikov, vsak samo za ozemlje svojega jezika. Če ugotovijo napake bodisi na karti, v legendi, komentarju ali gradivu, avtorja nanje opozore, da jih popravi. Če se končno z vsem strinjajo, karto podpišejo. Ko je karta podpisana od vseh, jo avtor odda sekretarju sekcije. Po vseh teh postopkih naj bi šla v mlin redakcijskega odbora, ki naj bi karto tudi s svoje strani pregledal, overovil ali pa tudi zavrnil, ker iz tega ali onega razloga za objavo ni primerna.

Ko je kartografiranje teklo že vrsto let, pa je med bolgarskimi kolegi začelo tleti nezadovoljstvo, sprva sicer precej prikrito, čimbolj se je približeval čas, ko naj bi atlas začel izhajati, pa vedno bolj odkrito. Ker se bolgarska uradna politika nikakor ne more sprijazniti z obstojem makedonskega jezika in njegovih narečij, se je to stališče prenašalo tudi v Bolgarsko akademijo znanosti in preko nje na bolgarsko nacionalno komisijo OLA in njena stališča v zvezi z delom za OLA. Bolgare najbolj vznemirja in moti to, da bi se makedonski jezik, tudi knjižni, s svojimi narečji pojavil v taki veliki mednarodni znanstveni publikaciji, kot naj bi bil OLA. Zato so zadnjih skoraj 10 let na delovnih zasedanjih povzročali bolj ali manj odkrite spore v zvezi z makedonskim jezikom in postavljali različne pogoje za svoje sodelovanje pri atlasu, ki jih Jugoslovani v OLA, pa tudi naša politika niso mogli sprejeti. Ko pa je prišlo do tega, da je ena od bolgarskih sodelavk pri OLA v zadnji korekturi uvodnega zvezka OLA na 39. strani na svojo pest in brez vednosti urednika Avanesova na bistvenem mestu spremenila tekst s tem, da je formulacijo »makedonski govori v Grčiji in Albaniji« zamenjala s formulacijo »slovanski govori v Grčiji in Albaniji«, je to sodu izbilo dno. Tedaj je spor postal popolnoma javen, neprikrit in iz leta v leto ostrejši, nepopustljivejši. Bolgari so začeli delo za OLA sabotirati, na zasedanja niso več prinašali svojega gradiva, končno pa so po več letih iz OLA izstopili. Vse to je trajalo vrsto let in oviralo, skoraj zavrlo delo za OLA. Usoda OLA je bila odvisna od stališča Sovjetske akademije znanosti, očitno pa tudi od njihove politike, ki bi morala glede tega važnega vprašanja zavzeti jasno stališče, pa ga ni ali vsaj ne dovolj odločno, ker ji je bilo težko, saj so jo čustva vezala na njihovega najbolj zanesljivega in vdanega zaveznika, medtem ko so Jugoslovani zanj očitno bili nezanesljivi. Več let kolektiv OLA ni vedel, pri čem je. Ali naj delo, ki mnogo stane, nadaljuje ali pa naj od njega odstopi in se, zlasti kar se nas Jugoslovanov tiče, raje loti svojih nacionalnih atlasov, ki smo jih zaradi sodelovanja v OLA

odlagali, ker dveh dialektoloških ekip, kot npr. Poljaki ali Rusi, ne premoremo. Vendar od OLA odstopiti nismo smeli, kajti to bi se gotovo prikazalo tako, kot da smo ga pokopali Jugoslovani, ne pa Bolgari s svojimi nepomirljivimi nacionalističnimi stališči do Makedoncev in njihovega jezika. Treba je bilo ohraniti živce in vzdržati, delo nadaljevati, hoditi na mednarodna delovna zasedanja, čeprav brez jasne perspektive in zato brez prave volje in delovne zagnanosti, saj je v obeh sekcijah čakalo že nekaj sto kart, izšla pa še ni nobena. V takem položaju smo se odločili, da še naprej delamo za OLA, se udeležujemo vseh zasedanj, zraven pa se lotimo še priprave fonoloških opisov vseh jugoslovanskih v OLA vključenih govorov. Dogovorili smo se, na naših domačih zasedanjih napravili načrt in si med seboj porazdelili delo, ki je bilo s pomočjo nekaterih sodelavcev zunaj OLA v nekaj letih končano in kljub izredno težkemu in zahtevnemu rokopisu v rekordnem času tudi tiskano. Za to se moramo v veliki meri zahvaliti sposobnim in vestnim stavcem v tiskarni »Minerva« v Subotici in Akademiji znanosti in umetnosti Bosne in Hercegovine, ki je publikacijo sprejela v svoj program, pri čemer so jo finančno podprle tudi druge jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti. Fonološki opisi so izšli v Sarajevu 1981. leta v obsegu več kot 800 strani. Tako je izšla knjiga, prava Magna charta jugoslovanske dialektologije, hkrati pa odslej nepogrešljiv priročnik tudi pri pogosto zapletenem kartografsiranju slovenskih, hrvatskih, srbskih, črnogorskih, bosanskih in makedonskih jezikovnih pojavov v OLA.

Medtem pa se je tudi položaj OLA razčistil. Bolgari so iz OLA izstopili, svet se zaradi tega ni podrl, kot so mogoče mislili, delo je ponovno steklo, čeprav, žal, na njihovo zahtevo brez bolgarskega gradiva na kartah, celo na tistih, ki so bile že davno narejene. Odločili smo se, da najprej postopoma izdamo karte, fonetske in leksikalne, ki so bile že pripravljene, šele nato pa se lotimo novih. Na zasedanju v Moskvi 1984. leta je jugoslovanska nacionalna komisija OLA sprejela obveznost, da dokončno redigira in pripravi za tisk 1. fonetski zvezek OLA, ki naj bi obsegal reflekse ě v slovanskih govorih. Rok je bil postavljen do naslednjega delovnega zasedanja v Moskvi v oktobru 1985. leta. Imeli smo vsega 1 leto časa. Dogovorili smo se, prevzeli vsak svoje obveznosti in skupno redigirali več kot 60 kart z refleksi ě. Delali smo doma med svojim rednim delom, pa tudi na skupnih zasedanjih v Jugoslaviji trikrat po 1 teden (Zadar, Arandjelovac) in v Jelenicah pri Brnu na enotedenskem mednarodnem delovnem zasedanju OLA. Oktobra 1985 smo s tako redigiranimi kartami, legendami, komentarji in urejenim gradivom h kartam odšli na delovno zasedanje Mednarodne komisije OLA v Moskvo, kjer smo skupaj z drugimi člani Mednarodne komisije še enkrat pregledali celoten rokopis, dobili podpise predstavnikov vseh slovanskih jezikov in ob koncu zasedanja vse gradivo prepustili Sovjetski nacionalni komisiji OLA, da ga izroči Sovjetski akademiji znanosti za objavo.

Na istem zasedanju oktobra 1985 v Moskvi sta poljska in sovjetska nacionalna komisija OLA sprejeli obveznost, da do zasedanja v Moskvi 1986. leta redigirata še dva nova fonetska zvezka, namreč reflekse psl. nazalov v slovanskih govorih. Podobne obveznosti so bile sprejete tudi za prve zvezke leksikalne sekcije. Upamo, da so sedaj ovire za nadaljnje delo OLA končno odstranjene.

Summary

THE SLAVIC LINGUISTIC ATLAS (OLA)

In this article on the Slavic Linguistic Atlas (OLA) the author deals with the following issues: pre- and post-war preparation for the OLA, the establishment of the OLA international commission with the International Slavic Committee in 1958, the organization of work, the determination of the OLA territory, the questionnaire and transcription to be used in writing down the dialectal material, the

basic OLA map with the network of places, the Slovene areas in the OLA, the method used and the difficulties encountered in field-work, the preparations and commentary of dialectal material for regular international working sessions, legends on maps, the drawing of maps and charts and the difficulties derived from it, the present state of preparations for the OLA.

Olga Kunst-Gnamuš

UDK 801.54/.55:372.880

Pedagoški inštitut Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani

MED POMENOM, OBLIKO IN NORMO

Namen

Medtem ko sem pomenoslovje, posebej pomensko skladnjo, pri jezikovnem pouku uveljavljala predvsem z utemeljitvijo, da prispeva k razumevanju besedil, zlasti dvoumnih, zapletenih in težko razumljivih, bomo v tem prispevku to stališče dograjevali z zgledi, ki dokazujejo, da zanemarjanje oblikovnih razlik lahko pripelje do pomenske nejasnosti in dvoumja. Prizadevanj za pomenoslovno obravnavo jezika ni mogoče razumeti kot nasprotja obravnavi jezikovnih oblik, ampak kot njeno nujno dopolnilo.

Temeljni semiotični zakon jezika (pomensko pomembne razlike se izrazijo kot oblikovne razlike, oblikovne razlike pa predpostavljajo pomenske) je v razvoju jezika in kulture doživel mnoge pretvorbe, zato razmerje med oblikovnimi in pomenskimi razlikami ni simetrično; obstajajo pomenske razlike, ki niso izražene oblikovno, in oblike, ki so pomensko dvoumne. Izrazno pomembne pomenske razlike niso univerzalne, ampak se od kulture do kulture spreminjajo.

V tem prispevku nameravam obravnavati občutljiva razmerja med pomenom in obliko s stališča knjižne norme. Podpreti skušam domnevo, da občutek za pravilne oblike in oblikovne ter pomenske razlike posebej močno peša v primerih, kjer je razdalja med pomenom in obliko večja. Nastalo negotovost pri rabi oblik izrabijo pogosteje rabljene in zato agresivnejše oblike. V tem smislu je mogoče reči, da tudi pri rabi slovničnih oblik in njihovem preživetju velja načelo močnejšega.

Razdalja med površinsko in globinsko sestavo – dejavnik oblikovnega kolebanja¹

V slovenskem knjižnem jeziku se izgublja čut za pravilno rabo končnic v naslednjih primerih:

(1) Delal boš na področju, za kater-o/-ega sva se dogovorila.
stanje, za kater-o/-ega (SSKJ III, s. 187)

Postavili so nam zapletena vprašanja. Nanj-e/-a nismo znali odgovoriti.

¹ Na obravnavane primere me je opozoril Š. Kališnik, ko sva kramljala o vlogi pomenoslovja pri učenju slovnice. Medtem ko sem jaz pomenoslovje oprla na dvoumja in težko razumljiva mesta, me je on opozoril na primere, ki so predmet te obravnave in ki kažejo, da lahko zanemarjanje oblikovnih distinkcij vodi v pomensko dvoumje in nesporazum.

(2) Odkar je izšla njena avtobiografija, jo večkrat vabijo predavati v šolo. (Delo, 21. okt. 1985, s. 8).

1. V naših zgledih tožilniško obliko samostalnikov srednjega spola izpodriva tožilniška oblika samostalnikov moškega spola z lastnostjo živ. Kako je z rabo teh oblik, sem preverjala tudi empirično. Oblikovala sem naloge, pri katerih so poskusne osebe morale oblikovati besedo, tako da so pripisale manjkajočo končnico. Npr.: Dopolni manjkajoče končnice besed: Delal boš na področju, za kater \quad sva se dogovorila. To je stanje, za kater \quad si odgovoren prav ti.

V preizkus smo zajeli odrasle osebe in učence petega in osmega razreda osnovne šole. Preizkus smo opravili na majhnih vzorcih.

Izidi preizkusa s 16 naključno izbranimi odraslimi osebami srednje, višje ali visoke izobrazbe, izraženi s številom rabljenih oblik:

1. na področju, za kater-o/-ega	8	8
2. stanje, za kater-o/-ega	10	6
3. deset vprašanj, nanj-e/ -a	11	3, drugo 2
4. vabili predava-t/-ti	5	11

Kako izide razložit! Najprej je treba opozoriti na nekatera zanimiva zapažanja med preizkusom. Pričakovati je namreč, da bi moške oblike pri samostalnkih srednjega spola še v večji meri prevladale v spontanah govornih položajih. Ker pa je šlo za izobražene poskusne osebe (tri izmed njih so bile slavistke), je v rabo vdiral teoretično jezikovno znanje. Veliko poskusnih oseb je kolebalo pri rabi končnic med končnico za srednji in moški spol in se je za rabo končnice za srednji spol odločilo šele po teoretičnem premisleku. Kljub temu sta obe končnici razmeroma enakomerno zastopani. Naš poskus je lahko spodbuda za temeljitejšo raziskavo, v kateri bi na velikem vzorcu preizkusili, kako peša čut za pravilne oblike in kako na to pešanje vpliva jezikovna izobrazba, starost, spol, narčeje.

Preizkus smo opravili še na učencih petega in osmega razreda osnovne šole v Ljubljani.

Izidi poskusa

1. na področju, za kater-o/-ega, drugo	5. r.:	0	25	1
	8. r.:	1	43	0
2. stanje, za kater-o/-ega drugo	5. r.:	6	19	1
	8. r.:	15	29	0
3. deset vprašanj, nanj-e/ -a, drugo	5. r.:	14	0	12
	8. r.:	27	2	15
4. vabili predava-t/-ti, drugo	5. r.:	11	10	5
	8. r.:	19	25	0

Izidi so zanimivi. V primeru *na področju*, za *kater-o/-ega* je skoraj v celoti prevladala moška tožilniška končnica, medtem ko je v primeru *stanje*, za *kater-o/-ega* raba končnice za srednji spol pogostejša. Zakaj?

Vzročno razlago je iskati v dejstvu, da je v 2. primeru odnosni samostalnik v tožilniku in je spol samostalnika viden tudi v površinski oblikovni realizaciji (-e). V 1. primeru je samostalnik srednjega spola *področje* v mestniku in se v končniški obliki ne razlikuje od mestnika samostalnikov moškega spola (*področj-u*, *travnik-u*).

Zanimivo je, da oblika *nanj-a* ni knjižna oblika, vendar se v govoru odraslih in otrok pojavlja, seveda le redko. Očitno obstaja potreba po njej. Kasneje bomo skušali pojasniti, zakaj.

Opozoriti pa kaže, da dela učencem 5. in 8. razreda pozajmljanje z obliko *nanje* resne težave. V petem razredu te oblike ni znala uporabiti skoraj polovica učencev, v osmem razredu pa nekoliko manj učencev, a še vedno zelo veliko.

Razlago naj sklenemo z naslednjo ugotovitvijo. Zaradi razdalje med površinsko in globinsko sestavo (*stanje*, za to *stanje* → za *katero*;

na *področju*, za to *področje* → za *katero*) se izgublja čut za oblikovno in pomensko razliko med samostalnikoma moškega in srednjega spola, posebej močno v sklonih, kjer se oblikovna distinkcija odnosnice izgubi

(na *področju*, za *katero*; na *človeku*, za *katerega*). Nastalo negotovost izrabijo pogosteje rabljene oblike samostalnikov moškega spola s pomensko lastnostjo živ. Oglejmo si sklanjatvene paradigme s posebno pozornostjo na tožilniške oblike:

kater-i travnik- \emptyset	kater-i človek- \emptyset	kater-o področj-e
-ega -a	-ega -a	-ega -a
-emu -u	-emu -u	-emu -u
tož.: -i \emptyset	-ega -a	-o -e

travnik, na ta travnik → na kater-i/-ega	človek, na tega človeka → na kater-ega	področje, na to področje → na kater-o/-ega
--	--	--

Kadar pride do oziralniške pretvorbe (relativizacije), se zaradi večje razdalje med površinsko in globinsko sestavo čut za pravilne tožilniške oblike izgublja. Pri samostalnikih srednjega spola se ob oblikah za srednji spol pojavljajo še tožilniške oblike za samostalnike moškega spola z lastnostjo živ.

2. Posebne pozornosti je vreden četrti primer. Gre za napačno rabo nedoločnika na mestu, kjer bi morali uporabiti namenilnik.

V površinski realizaciji naše povedi je glagol *priti* izpuščen. Ker pri osvajanju pravila o rabi namenilnika učencev ne opozarjamo na razlike med globinskimi in površinskimi sestavami in na izpuste glagolov premikanja v površinskih sestavah, ti potem uporabljajo pravila napačno, aplicirajo jih na površinske realizacije. Naša sporna poved pa je skrajšana oblika naslednje povedi: *Odkar je izšla njena avtobiografija, jo večkrat vabijo, da bi prišla predavati v šolo.*

Med dejanji *vabiti* in *predavati* moramo presupponirati premikanje. Tako se namreč dejanja odvijajo v dejanskosti. Naš zgled dokazuje, da je treba ali odstopiti od rabe namenilnika ali pa pri pravilu o njegovi rabi upoštevati pomensko razlago in globinske sestave. Očitno postaja, da pri opisu slovnične sestave knjižnega jezika ni mogoče shajati brez pomena in globinskih sestav.

Zanimivo je, da učenci 8. r. osnovne šole in odrasli delajo več napak kot učenci 5. r. osnovne šole. Verjetno so rabo v večji meri usklajevali s pravilom o rabi nedoločnika in namenilnika kot mlajši, ki pravila morebiti niti ne poznajo. Pravilo pa jih je zavedlo.

3. Naši izidi empiričnih preizkusov kažejo, da pomensko pomembne razlike oživljajo oblike, ki jih knjižna slovenščina ne pozna. V mislih imam zaimensko obliko *nanja*: *vprašanja, na ta vprašanja* → *nanja*. V naših preizkusih se je ta oblika pojavila redko, a pojavila se je. Od kod motivacija za njeno rabo? Ponazorimo jo z zgledom:

A. Jaz mislim na vole in deloma na teleta.

B a) Prav nanja sem mislil, ko sem te vprašal, ali boš prodal kaj živine.

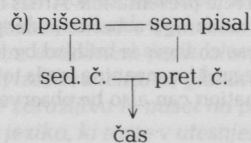
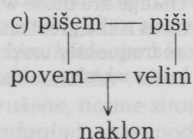
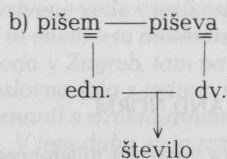
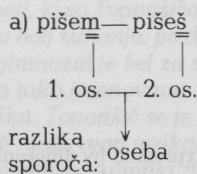
b) Prav nanje sem mislil, ko sem te vprašal, ali boš prodal kaj živine.

Naš zgled ponazarja, da pomenski motivi za rabo oblike *nanja* obstajajo. Zadeva normativnega opisa je, ali se ji bomo odrekli in jo označili kot napačno ali ne.

Vsi prikazani zgledi naj bi dokazovali, da pomenoslovne obravnave ni mogoče zoperstaviti slovnici površinskih oblik, ampak je treba spoznavanje jezika opreti na temeljno razmerje oblikovne razlike – pomenske razlike. Zanemarjanje pomena nas pripelje do gospostva oblik, ki so zavezane zakonu močnejšega, tudi za ceno ukinitve pomenskih razlik, dvoumja ali nesporazumov. Torej ne slovnica površinskih oblik ali pomenoslovje, ampak pomenska slovnica.

Pomenska slovnica

In kaj je pomenska slovnica? Na to vprašanje ni mogoče odgovoriti na kratko. Pomenska obravnava jezikovnih pojavov se je močno uveljavila tudi v slovenistiki, vendar še vedno samo delno (pomenska obravnava besed, pomenska skladnja, pomensko besedotvorje), ne pa kot temeljno metodološko načelo jezikoslovnega spoznavanja. Temeljno načelo pomenske obravnave zahteva, da jezik spoznavamo v procesu ozaveščanja razmerij med obliko (zaznamujočim) in pomenom (zaznamovanim). Pri tem razkrivamo semiotično zakonitost: oblikovne razlike predpostavljajo pomenske in obrnjenjo. Skušajmo ponazoriti, kako bi to načelo uveljavili pri spoznavanju temeljnih oblikoslovnih pomenskih kategorij glagola. Primer: Ugotovi razliko med dvojicama glagolskih oblik in povej, kaj pomeni.

Učenci spoznajo oblikovno spremenljivost glagola in nato ugotovijo, da je ta motivirana pomensko; glagolske oblike sporočajo osebo, število, čas in naklon. Ključnega pomena za pomensko slovnico je pojem r a z l i k e. Najpoprej opazujemo oblikovne opozicije z eno

samo pomensko pomembno razliko, druge naj ostanejo konstantne, torej razliko med *pišem* – *pišeš* in ne morebiti med *pišem* – *ste pisali*. To razliko sestavlja več pomenskih podatkov (razlika v osebi, številu in času), skupen je le glagolski naklon. Pomenske slovnicne ni mogoče opreti na opazovanje posameznih oblik ali množico istovrstnih oblik, kajti pomenska obvestilnost temelji na razlikah. Učenci npr. ne morejo spoznati oblik za 1. osebo, ne da bi sočasno opazovali tiste za 2. in 3. osebo. Opazovanje in primerjanje opozicijskih oblikovnih vrednosti z eno pomensko razliko je temeljna metoda pri pomenski obravnavi oblikoslovnih kategorij. Tudi svetloba pridobi svojo vrednost šele v razmerju do teme in brez te razlike bi ne obstajala nobena vrednost. Obstajala bi le nerefektirana gmota, v katero bi bili potopljeni (kot riba v vodi), a bi se je ne zavedali. Tako tudi sporočilnost molka deluje le na podlagi odsotnosti besed, njihove ničte vrednosti. Vendar je molk kot ničta vrednost besed verjetno že pragmatična in ne slovnična kategorija. Slovnicna je ujeta v meje izrečenega, toda ali teh meja ne začrtuje prav neizrečeno?

Pragmatična sporočilnost se za razliko od pomenske uveljavlja kot sporočevalčev dejavni poseg v dogovorjena razmerja med obliko in pomenom, kot rušenje tega razmerja. Sosed govori sosedo

Ali pospravljamo?

in tako prek oblike, ki ni skladna s pomenom (pospravlja sama sosedo, ne pa tudi sosed), izrazi psihično bližino z ogovorjeno, se z njo podružbi. Preteklost časovno približamo tako, da pretekli čas izrazimo s sedanjikom. Sprevrčanje dogovorjenih razmerij med pomenom in obliko, uporaba oblik, ki so neskladne z dejanskostjo, je motivirana pragmatično. Prek kršenja dogovorjenih razmerij se v sporočilo vpiše sporočevalec s svojimi željami, potrebami, doživljanjem. Nekatere izmed teh »kršitev« postanejo dogovorjena možnost, druge so izraz in dokaz ustvarjalne svobode, imajo enkratno sporočilno vrednost in čakajo na morebitno splošno rabo. Prav ta vdor pragmatično motiviranih razmerij med obliko in pomenom spreminja uveljavljena razmerja med tema vrednostma, nezaznamovana in prvotna razmerja med izrazom in pomenom (kot predstavo dejanskosti) bogati s spoznavno in družbeno motiviranimi pomenskimi vrednostmi. Te niso univerzalne, ampak so kulturno motivirane in podvržene zgodovinskemu spreminjanju. Te spremembe so najbolj opazne v razvoju besedišča, počasneje pa se uveljavljajo v oblikoslovnoskladenjskem razvoju.

Summary

MEANING, FORM AND NORM

The basic semiotic law (by which differences in meaning are expressed by different forms and these again presuppose differences in meaning) underwent many changes in the development of language and culture. Thus the relationship between form and meaning is not symmetrical and meaning drifts away from its concrete presentation. Areas most susceptible to change are those where the distance between form and meaning i. e. between deep and surface structures is the greatest. The uncertainty emerging from these changes is bridged by forms which are more frequently used and are more aggressive. The disregard for meaning leads to the domination of forms which are frequently used. The principle of domination can also be observed in language.

PROF. DR. JOŽE TOPORIŠIČ – ŠESTDESETLETNIK

Te dni se izteka šestdeseto leto življenja dr. Jožeta Toporišiča, profesorja na katedri za slovenski knjižni jezik in stilistiko Filozofske fakultete v Ljubljani. Čeprav najbrž drži, da je njegovo ime strokovni in širši javnosti dokaj znano in da ga torej ob tej priložnosti ne bi bilo treba posebej predstavljati, pa še bolj zanesljivo drži, da »popularnost« imena v tem primeru lahko temelji na zelo enostranskih predstavah o človeku, njegovem delu in stališčih; ljudje so bolj pozorni na prah, ki se neredko dviga za njegovimi koraki in ki ga čas hitro razžene, kakor pa na delovno brazdo, ki jo orje v stroki in ki je čas zlepa ne bo mogel zabrisati. Bolj zaradi naše vednosti kakor pa zaradi samega slavljenca bo torej prav, če bomo ob jubilejni priložnosti skušali izrisati bolj uravnoteženo, resničnosti bližjo podobo njegovega dejanja in nehanja med nami.

Iz rodnega Mosteca pri Brežicah je Toporišič odnesel v mariborsko klasično gimnazijo spomine na pašo ob Savi, na starodavni brod pri Čateških Toplicah, na njive in vinske gorice na obrobju Bizeljskega, s seboj pa je odnesel tudi kanček kmečkega ponosa in trme ter zavezanost materni besedi. Petnajstletnega fantiča je leta 1941 doletelo izgnanstvo, ko so Nemci začeli neposredno in z vsemi sredstvi brisati slovenstvo na Štajerskem. Mogoče se je v njem prav v štirih letih životarjenja po taboriščih v Šleziji in na Poljskem izostrilo spoznanje o enkratnosti človeškega življenja in se rodila izredna sla po uveljavljanju, po nenehnem potrjevanju svoje osebnosti, takrat zapisane duhovnemu in tudi telesnemu izničenju. – Iz izgnanstva pa je prinesel še nekaj: dobro praktično znanje nemščine.

Po maturi leta 1947 se je vpisal na ljubljansko slavistiko (slovenščina in ruščina); od Nahtigala, Ramovša, Ocvirka, Boršnikove in drugih je prejel trdno znanje iz slovanske filologije, slovenske dialektologije in zgodovinske slovnice, literarne teorije idr., zelo malo pa o sodobni knjižni slovenščini. Močno ga je pritegovala literarna teorija; odsev tega zanimanja so njegovi zgodnji znanstveni spisi in tema doktorske disertacije (Pripovedna dela F. S. Finžgarja), posredni pa interpretacije slovenskih umetnostnih besedil, sicer že naravnane po koordinatah jezikoslovne stilistike (npr. Prešernova »Pevcu«, 1959). Sploh je videti, da je bila ena izmed notranjih poti, ki so Toporišiča pripeljale iz slovstvene vede v jezikoslovje, prav stilistika. Druga pot je bila bolj zunanja: po diplomi, vojaščini in enem letu profesorskega pripravništva na novomeški gimnaziji je šel za slovenskega lektorja v Zagreb, tam pa se je prav v petdesetih letih rodila tako imenovana zagrebška jezikoslovna šola z jedrom in tamkajšnjem jezikoslovnem krožku. Toporišič se je tako od blizu seznanil s strukturalnim jezikoslovjem in to je postalo temelj njegovega jezikoslovnega nazora. V tem duhu se je razvijal še na strokovnem izpopolnjevanju v Ameriki (Čikago) in kot Humboldtov štipendist v Zahodni Nemčiji (Hamburg). V teh letih se je študijsko, v nekaterih primerih pa tudi osebno srečal z jezikoslovci, kot so Guberina, Jespersen, Martinet, Kopečný, Daneš, Gleason, Rifaterre, Stankiewicz idr. Ob teh srečanjih je spoznaval, da je slovensko jezikoslovje lahko ustvarjalno samo kot del drugega jezikoslovja. »In obzorja v splošnem sodobnem jezikoslovju so v primeri s tradicionalnim slovenskim veliko obsežnejša in bolj izdiferencirana, globine so tu večje, tankosti še bolj izbrušene, norme strožje. Z vsem tem je združljiva le misel na pristno, objektivno slovensko individualno, ne pa podoba slovenskega jezika, ki raste v utesnjenih razmerah nevtornega domoljuba in duhovne preproščine.« (Slovenska slovnica 1976, Predgovor) Napetost do domačih razmer, ki jo čutimo v teh izjavah, je seveda lahko hitro prerasla v nestrpnost ter sprožila odpor in polemiko, posebno v povezavi z nastajajočim vsebinskih razcepom: »Nosilec in tvorec knjižnega jezika, ki je opisan v starejših delih, je izobraženec s kmetov, nosilec

in tvorec jezika, opisanega v mojih učbenikih, pa je mestni prebivalec, zlasti osrednjega slovenskega jezikovnega področja, ne toliko kot pisatelj, temveč predvsem kot publicist, tehničar, duhovni, naravoslovni, družbenopolitični in ne vem več še kak strokovnjak (seveda pa še zmeraj tudi pisatelj). Jaz priznavam naravno jezikovno resničnost, ki je v veliki meri posledica preusmeritve našega življenja po vojni, in sicer v političnem, socialnem, duhovnem in civilizacijskem pogledu. V nekem smislu je to tudi sekularizacija slovenskega knjižnega jezika, njegov opis pa profesionalen, če se smem tako izraziti.» (NR 1975) Tako je Toporišič pogosto zahajal v nesporazume s tradicionalnim slovenističnim okoljem (deloma še pred prihodom na ljubljansko univerzo v začetku šestdesetih let).

Toporišičeva odprtost sodobnim tokovom v svetovnem jezikoslovju pa se ni sprevrgla v nekritično sprejemanje tujih avtoritet in v nepremišljeno zametavanje vsega domačega jezikoslovnega izročila (posebno pogosto se sklicuje na Škrabca in na Breznika). Pred svetom nima manjvrednostnih občutkov in ostro zavrača poskuse preveč mehaničnega presajanja tujih teoretičnih modelov v naše razmere ali pa nekako kolonialistično obravnavanje slovenske jezikoslovne »provinca« pri kakem tujem slavistu.

...

Pogled na Toporišičevo znanstveno bibliografijo človeka navdaja z začudenjem: desetina samostojnih izvirnih knjig, več sto znanstvenih člankov in razprav, nepregledna množica krajših polemičnih in drugih zapisov, ocen, strokovnih komentarjev idr. Že samo tehnična uresničitev tolikšnega opusa bi pomenila izredno delovno in organizacijsko nalogo, vsebinska razčlemba in primerjava pa nam hitro povesta, da gre še za dosti več – za dvig naše jezikoslovne kulture na višjo raven, za sodoben opis in razlago knjižne slovenščine (deloma tudi drugih njenih zvrsti) v vsej njeni slovnični sestavi, precej pa tudi v njenih slogovnih razsežnostih in deloma v njenem zgodovinskem razvoju.

Začelo se je pri glasoslovju (Guberina!) in k temu se Toporišič vrača prav do danes; leta 1957 je v JiS izšel njegov članek Sistemske premene soglasnikov v knjižnem govoru, sledili pa so Soglasniški sklopi v knjižni slovenščini, Naglas v namenilniku (1958) idr., prek obsežnih razprav o tonemskem naglaševanju (1967, 1968) in o akustičnih formantih slovenskega knjižnega jezika (1975) do raziskav morfološke obremenitve posameznih glasov in tvorbnega modela slovenskega naglasa (1986). Svoja poglobljena glasoslovna dela do leta 1978 je zbral v knjigi Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika, seveda pa je svoje nove ugotovitve upošteval že pri pisanju učbenikov Slovenski knjižni jezik 1–4 ter Slovenske slovnice (prva izdaja 1976, druga, razširjena, pa 1984). V njegovem glasoslovnem »ciklu« smo lahko posebno veseli pozornosti, ki jo je posvetil tonemskemu naglaševanju v knjižni slovenščini; kot rojenemu govorniku s štajersko narečno podlago mu obvladovanje tega pojava gotovo ni bilo lahko, vendar je sledil spoznanju, da je tonemskost ena izmed pomembnih (čeprav normativno neobveznih) lastnosti knjižne slovenščine in da so jo slovenski slovničarji in slovarniki po Pleteršniku neupravičeno zanemarjali.

Tudi Toporišičeva obravnavanje oblikoslovne ravnine knjižne slovenščine sega še v petdeseta leta: začenja se s spisoma Oblikoslovna terminologija in njeno jezikovno ozadje in Glagolski naglasni tipi našega jezika (1958), nadaljuje pa z Aspektnimi premenami v slovenskem knjižnem jeziku (1960), Poskusom modernejše obravnave glagolskih kategorij (1967) in Oblikoslovno segmentacijo, predvidljivostjo spola in vključenostjo tujk v jezikovni sistem slovenskega knjižnega jezika (1969) ter s temeljito preureditvijo besednovrstne sistematike in besedotvorne teorije v sedemdesetih in osemdesetih letih (odprava zaimkov in števnikov kot samostojnih besednih vrst, vpeljava členka in povedkovnika kot samostojnih besednih vrst; besedotvorni algoritem). S preureditvijo besednih vrst – posledica okrepitev funkcijskega (skladenjskega) merila – je posebno pri samostalniških besedah zelo naraslo število samostojnih pregibnostnih vzorcev (paradigem); to je navidezno negospodarno in

huda obremenitev za učenje, v resnici pa je Toporišič s tem bistveno skrčil število »izjem« in »posebnosti« v opisu sklanjatev ter dosegel sistemsko poenotenje in preglednost.

Skladnje se je najprej dotaknil v okviru svojih zgodnjih glasoslovnih del (npr. Ritem v prozi, 1959) in v učbeniku SKJ 1–4 (npr. nova umestitev prilastka in povedkovega določila v hi-rearhiji stavčnih členov, razločevanje pojmov poved in stavek idr.), potem pa še v vrsti samostojnih razprav, npr. o besednem redu (1967), o prirednih razmerjih v skladnji (1968) ter v zvezi z besedotvorjem in pomenoslovjem (npr. Teorija besedotvornega algoritma, 1980, Strukturalno pomenoslovje besed, 1981). Posebej je seveda treba omeniti Toporišičev odločni korak v tvorbo-pretvorbno jezikoslovje, storjen z vpeljavo poglavja Upovedovanje v Slovensko slovnico 1976. – Svoja poglobitna skladenjska dela je leta 1982 izdal v knjigi Nova slovenska skladnja. V njej beremo poleg ponatisov tudi čisto nove ali pa temeljito prenovljene spise; posebej naj omenimo jedmati in zaokroženi teoretični oris skladenjske ravnine (z naslovom Skladnja) ter obsežno poglavje o besednih zvezah ali stavčnih fazah (v njem uveljavlja vezljivostno teorijo).

Zapisali smo že domnevo, da je Toporišič prišel iz slovstvene vede v jezikoslovje prek stilistike. Stilistika pa ga je pritegovala tudi pozneje: poleg ustreznih poglavij iz SKJ 1–4 (predvsem poglavij z naslovom Sporočanje) ji je posvetil celo vrsto samostojnih razprav in krajših spisov, npr. Stilna vrednost slovenskih knjižnih veznikov (1964), Praktična stilistika (1966), Neavtohtone prvine slovenskega knjižnega jezika (1971), Stilna vrednost glasovnih, (pravo)pisnih in naglasnih variant slovenskega knjižnega jezika (1973), Stilistika skladenjskih pojavov (1976), K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije (1973) idr. Nadvse pomemben je njegov prispevek pri razčiščevanju pojmov socialne in funkcijske zvrstnosti slovenščine (deloma že v SKJ 1–4 in v SS 1976, deloma v posebnih razpravah, npr. Pojmovanja in poimenovanja zvrstnosti slovenskega jezika, 1977).

Toporišiču se je že pri pisanju SKJ 1–4 oblikoval prerez skozi zgodovino knjižne slovenščine. To je v posameznih točkah pozneje še poglobljal (npr. O Trubarjevi pisavi, pravorečju in pravopisu, 1984), deloma pa se je preusmeril v raziskovanje zgodovine slovenskega jezikoslovja (npr. Petdeset let jezikoslovne slavistike na ljubljanski filozofski fakulteti, 1970, Beseda o Brezniku, 1974, Kopitar kot slovničar, 1980, Matija Valjavec kot naglasoslovec, 1982, Pohlina slovnica, 1983, Oblikoslovje v Bohoričevih Zimskih uricah, 1984) pa tudi v sociolingvistiko (npr. Mali jezik v večjezikovni državni skupnosti s stališča zgodovine slovenskega knjižnega jezika, 1977, Družbena pogojenost norme in predpisa slovenskega jezika, 1979, Enakopravnost slovenščine v Jugoslaviji kot teorija in praksa, 1984, Moderni slovenski knjižni jezik, 1982, Slowenisch als Fremdsprache, 1981 idr.) in v psiholingvistiko (npr. Sporočanje, 1983).

Toporišič se ves čas odziva tudi na sprotna jezikovnokulturna in jezikovnopolitična vprašanja naroda, katerega jezik raziskuje. Pisal je učbenike, se potegoval za ustrežnejši delež jezikovnega pouka v srednjih šolah in jezikoslovja na univerzi, poljudno obravnaval posamezna jezikovna vprašanja v radijskih jezikovnih pogovorih in po časopisnih jezikovnih kotičkih, bil eden poglobitnih sestavljalcev in utemeljevalcev osnutka za novi Slovenski pravopis, več let nadvse dejaven član Jezikovnega razsodišča, priložnostni predavatelj na prireditvah slavističnih društev, pisec spominskih člankov, urednik revije Jezik in slovstvo in Slavistične revije (prav pod njegovim urednikovanjem je začela spet redno izhajati), urednik raznih zbornikov in antologij (npr. Besedila slovenskega jezika, 1975, XVI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1980) itn. V širši slovenski javnosti pa je gotovo najbolj znan kot oster polemik, ki ne priznava nobene nedotakljive formalne avtoritete, če gre za uveljavljanje strokovnih spoznanj o jeziku ter za družbeni položaj slovenščine in slovenskega jezikoslovja. Svojo polemično ostrino rad pojasni s citatom iz Levstika: »Ali ga bom s pogačo pital, kadar se s kom kregam! Kar ga bolj ujezi, to mu zabelim.«

Kot pisec, kot predavatelj in kot urednik je opravil neprecenljivo delo za razmah in uveljavljanje slovenskega jezikoslovnega izrazja (npr. deležje, poved, soredje, upovedovanje, tvorjenka, poljubnost, prečkovanje, dvočrkje, medpona, preteklik, delovalnik, ničta končnica, premena, izrazje, naklonskost, krnitev, pastavek, poobraziljenje, stavkoslovje itn. – gl. npr. stvarno kazalo v Slovenski slovnici ali v Novi slovenski skladnji).

In Toporišičevi študentje? Samo na ljubljanski filozofski fakulteti ga je poslušalo in pri njem delalo izpite že čez dvajset letnikov. V profesorjevem stališču do študentov je opaziti veliko delovno zavzetost (seveda pa tako zavzetost pričakuje tudi od njih); zlepa se ne zgodi, da bi zaradi številnih drugih nujnih nalog zamudil predavanje ali govorne ure, pri izpitih pa se trudi za korektnost, kakršne je s strani kandidatov sam redko deležen. Če jo pri njih opazi, se zna izkazati z veliko prožnostjo in demokratičnostjo. Spominjam se svojega prvega izpita pri njem, tam v septembru 1964. Po hodniku pred kabinetom so se živčni in prepoteni prestopali moji vrstniki iz prvega letnika; tisti dan sem jih prvič videl, ker sem bil v prvi letnik vpisan kot izredni študent (danes bi rekli »ob delu«), vendar sem takoj opazil, da profesor pri njih velja za »hudega«. Iz kabineta so se vračali ali bledi ali nasmejani ali objokani. Ko so drugim pripovedovali, katera vprašanja so dobili, sem ugotavljal, da jih večinoma sploh ne razumem. Kot izredni študent nisem dotlej slišal še nobenega Toporišičevega predavanja pa tudi zapiskov od vrstnikov se mi ni posrečilo dobiti, zato nisem vedel, da je večina njegovih takratnih predavanj rasla iz neusmiljene kritike tradicionalne slovnice. Toda ker sem vse počitnice res pridno študiral, sem nabit s pridobljenim znanjem vendarle sedel k izpitni mizici v kabinetu in si »izžrebal« vprašanja. Prvo sem na srečo razumel in sem kar nekaj povedal, pri drugem pa sem vztrajno molčal. Profesor me je nazadnje vprašal, ali sem sploh študiral, in ko sem vneto prikimal, me je še vprašal, kaj sem študiral. »Vso Bajčevo slovnico!« sem zinil naivno. Pomočal je in odprl moj indeks: na prvi strani se je svetil velik vijoličast odtis štampljike: IZ-REDEN. »A tako?« je zamrmral – in me začel spraševati po Bajčevi slovnici. Bil sem med tistimi, ki so tistega dne prišli iz profesorjevega kabineta nasmejani; v drugi letnik sem se vpisal kot redni študent in šele po nekaj tednih rednega obiskovanja predavanj sem se zavedel, da glavni junak tistega izpita nisem bil jaz.

Profesorju Toporišiču ob njegovem jubileju želimo, da bi kot predavatelj čim dlje ohranil svoj mladostni videz in duha, da bi mu uspelo uresničiti čim več znanstvenih načrtov (zanje ni nikoli v zadregi), da bi se mu posrečilo še naprej loviti ravnotežje v vseh polemikah, ki ga gotovo še čakajo, in da bi še dolgo srečno romal iz Ljubljane na svoj Mostec obrezovat sadno drevje na domačem vrtu in na Nemški Rovt pisat jezikoslovne razprave o domačem jeziku.

Janez Dular
Filozofska fakulteta v Ljubljani

JANEZ ZOR – ŠESTDESETLETNIK

Osmega junija je praznoval šestdesetletnico eden naših najbolj vsestranskih slavistov in naš največji strokovnjak za glagolsko pismenstvo – profesor Janez Zor.

Rodil se je leta 1926 v Ljubljani, klasično gimnazijo je obiskoval v Zagrebu in Ljubljani. Zanimanje in nadarjenost za jezike sta ga pripeljala na ljubljansko slavistiko, kamor se je vpisal jeseni leta 1945. Diplomiral je leta 1949 iz ruskega jezika in književnosti, stare cerkvene slovanščine ter srbohrvatskega jezika in književnosti.

Po diplomi je bil nastavljen kot asistent na Inštitutu za slovansko filologijo, vendar je kmalu odšel na druge univerze po svetu, da bi izpopolnil svoje znanje in ga hkrati posredoval drugim. Tako je prebil dve leti na Inštitutu za družbene vede v Beogradu, dve leti na izpopolnjevanju v Sovjetski zvezi, kjer je vmes vodil tečaj slovenščine na Institutu slavjanovedenija pri Akademiji znanosti ZSSR, dve leti pa je kot lektor slovenščine in srbohrvaščine delal na univerzi v Göttingenu. V tem času so začeli izhajati v strokovnih revijah njegovi prvi prispevki, predvsem s področja ruske književnosti.

Po vrnitvi na ljubljansko univerzo je postal lektor za ruski jezik in odtlej deset let posvetil predvsem praktičnim vprašanjem poučevanja ruščine. Poučevanje jezikov je hudo zapletena zadeva, ki ji tudi sodobna didaktična znanost ne more povsem do živenga. Učencu je treba posredovati večino duha, kar zmore samo človek z odličnim praktičnim znanjem jezika in z živo, odzivno osebnostjo. Profesor Zor je tem lastnostim dodal še svojo vedrino in dobrohotnost, s čimer je pritegnil številne generacije ljubljanskih rusistov in jim olajšal dostop do sorodnega, vendar težkega jezika. Znanja ruščine pa profesor Zor ni posredoval samo študentom na univerzi, ampak tudi širšim krogom. Rezultat teh prizadevanj je učbenik Ruščina za samouke (Ljubljana, 1966, skupaj z Vero Brnčičevo) in tečaj ruščine na ljubljanski televiziji (v letih 1962–1965), ki je bil prvi tak poskus v Jugoslaviji. Profesor Zor je zanj napisal skoraj 200 oddaj in jih sam vodil. Sodeloval je tudi kot recenzent pri vrsti učbenikov za ruščino, deloval kot prevajalec pri pomembnih meddržavnih srečanjih, prevedel vrsto leposlovnih in strokovnih del iz ruščine v slovenščino, prav tako veliko število strokovnih besedil iz slovenščine v ruščino. Postal je eden naših najboljših praktičnih poznavalcev ruskega jezika.

Vendar se ni nehal zanimati tudi za druge slovanske jezike. Udeležil se je seminarjev lužiške srbsčine, češčine in bolgarščine. Prevajal je iz poljščine, slovaščine, lužiške srbsčine, beloruščine in ukrajinščine. Tako je postal eden naših najbolj vsestranskih slavistov in verjetno eden redkih Slovencev, ki govori vse slovanske jezike. Nikoli pa tudi ni nehal posredovati znanja materinščine drugim slavistom, saj je poleg že omenjenih lektoratov za slovenščino v tujini vrsto let sodeloval kot lektor slovenščine pri seminarju za slovenski jezik, literaturo in kulturo.

Ščasoma se je njegovo vsestransko zanimanje za slovanske jezike osredinilo na najstarejšem in najčastitljivejšem med njimi – na stari cerkveni slovanščini. Ožje področje, v katero je usmeril svoje znanstveno zanimanje, je vprašanje glagolskih fragmentov pri nas in vloge, ki jo je glagolica imela na Slovenskem. Vprašanje, ali so razmeroma številni glagolski fragmenti na naših tleh le uvoženo blago, ki so ga prinesli hrvaški glagoljaši, ali pa je bila ta pisava pri nas kdaj živa, morda celo dediščina iz Metodovih časov, je vznemirjalo že več zgodovinarjev in jezikoslovcev. Jasnega odgovora nanj še ni, profesor Zor se mu skuša približati s kritičnim preverjanjem že znanega in z iskanjem novih podatkov. Začel je sistematično zbirati in preučevati že najdeno in opisano gradivo, pa tudi nove odkrite odlomke, ki jih paleografsko in jezikovno obdeluje in poskuša določiti njihov izbor. O tem je poročal na znanstvenih srečanjih in v strokovnih publikacijah doma in v tujini in si pridobil sloves temeljitega poznavalca te problematike tako v Jugoslaviji kot po svetu. Po večletnem raziskovanju mu je obdelano gradivo naraslo in se zaokrožuje v celoto, ki bo vsekakor izredno pomemben prispe-

vek k temu za slavistiko in za slovenistiko tako razburljivemu vprašanju. Ob predmetu, ki mu posveča največ pozornosti in ljubezni (kdo lahko ostane neprizadet, kadar mu navdušeno pokaže kak novo odkrit in posebno zanimiv fragment), pa seveda ne zanemari drugih pomembnih vprašanj stare cerkvene slovanščine, npr. vprašanja dela Cirila in Metoda, čemur je posvetil nekaj prispevkov zlasti v jubilejnem letu ob 1100-letnici Metodove smrti. Ob tej priložnosti je tudi organiziral znanstveno srečanje na ljubljanski univerzi. Vednost in zavest o pomenu stare cerkvene slovanščine ohranja s poljudnejšimi prispevki in s predavanji tudi v širših krogih.

Raziskovalno delo profesor Zor srečno povezuje s pedagoškim, saj že petnajsti generaciji ljubljanskih (in v zadnjem času tudi mariborskih) slavistov predava cerkveno slovanščino. Za glagolsko problematiko vodi poseben seminar, tako da svoje bogato znanje in izkušnje predaja mlajšemu rodu.

Ob koncu bi rada omenila še to, da je profesor Zor za svoje sodelavce na ljubljanski slavistiki dragocen kot človek, ki nikoli nikogar ne obremenjuje s svojimi raziskovalnimi stiskami, pač pa vedno samo daje – toplino, spodbudo in optimizem. Naj sklenem z najpristrčnejšimi čestitkami ob jubileju in z iskrenimi željami, da bi izpolnil vse velike raziskovalne načrte, ki jih še ima.

Aleksandra Derganc
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Slovenščina v javni rabi

ZGOŠČEVALNO LEKTORIRANJE TELETEKSTOV*

Lektoriranje je popravljanje besedil v smislu jezikovne pravilnosti in zvrstne primernosti (v zvrstno primernost v tem primeru vključujem tudi popravljanje besedil zaradi stilistične učinkovitosti). Dobre besedilo naj bi bilo v obeh pogledih brezhibno. Popravljalec besedila, to je najprej avtor sam, nato pa tudi lektor, v skladu z vrsto besedila posveča še posebno pozornost določeni/m/ sestavini/am/. Tako je npr. za umetnostno besedilo posebej značilno piljenje v smislu čim večjega stilističnega učinka, vsekakor mnogo bolj kot za praktičnosporazumevalna ali druga (neumetnostna) besedila.

Vsa neumetnostna besedila so podvržena zahtevam praktične stilistike, ta pa je svoja načela v glavnem podedovala iz klasične retorike.¹ Če si jih za osvežitev spomina po vrsti naštejemo, in sicer po Toporišičevi² razvrstitvi, ki je nekoliko uredila tovrstna načela pri Silvi Trdinovi,³ so to: jezikovna pravilnost, jasnost, jednatost, živost, primernost in piljenje. Da bi določili, katero od teh načel je za lektoriranje teletekstov še zlasti pomembno in je torej takšno, da lektoriranje teletekstov opravičuje kot nekaj posebnega, zaradi česar je o njem sploh mogoče in vredno govoriti, moramo najprej ugotoviti, kakšne vrste besedila so to. Teleteksti so najprej pisna publicistična⁴ besedila, kar pomeni, da

* V obliki predavanja je bilo o tem poročano v lektorskem odseku pri Slavističnem društvu Ljubljana.

¹ B. Pogorelec na predavanjih iz sporočanja za II. letnik študentov slavistike 1985/86.

² Prim. njegovo razpravo Praktična stilistika, JiS 1966, 81–91; enako tudi v Slovenski knjižni jezik 2, 1966, 171–195 (z dodanimi vajami).

³ Prim. v Besedna umetnost, II. del, Ljubljana 1985, 10–27.

⁴ Upoštevam delitev po: Slovenska zvrstna besedila, Ljubljana 1981, 149–192 (ur. J. Toporišič, sour. V. Gjurin).

so namenjena najširšemu krogu naslovnikov/bralcev;⁵ dalje so to poročevalna besedila (v nasprotju s presojevalnimi, ki so sicer tudi del publicističnih besedil npr. v časopisu), od poročevalnih pa so v prvi vrsti novice (celo kratke novice), deloma tudi poročila. Poleg teh obsegajo teleteksti še vseh vrst oznani, ki pa v tej analizi niso upoštevana. Mimogrede jih uvrstimo še tematsko: to so družbeno-politične (notranje – in zunanje-politične) in gospodarske novice, v veliko manjši meri tudi druge, npr. nasveti za gojenje rastlin, sporočila o cestah idr. Takšno stanje vsaj kažejo teleteksti, ki sem jih za to obravnavo dobila na razpolago. Iz uvrstitve med novice sledi, da so to po obsegu kratka besedila (v gradivu obsegajo od tri do največ dvanajst tipkanih vrstic, največ jih je v razponu od sedem do deset), kot poročevalna publicistična besedila pa izključujejo rabo ekspresivnih jezikovnih sredstev. Ko smo teletekste zvrstno opredelili, se lahko vrnemo k načelom praktične stilistike in rečemo, da mora izmed njih najprej pisec, za njim pa lektor upoštevati v prvi vrsti načelo jedrnosti, ker pa je kot podnačelo jedrnosti tudi »ne pregosto« (prim. Trdinova, Toporišič), ne eden ne drugi ne bi smela spregledati načela jasnosti. Načelo jedrnosti je torej temeljno načelo, ki ga mora lektor teletekstov upoštevati, zato smo posebnost v lekturi teh besedil imenovali *zgoščevalno lektoriranje*.

S tem seveda nočem reči, da zahteva po jedrnosti za druga besedila ne velja; res pa je, da velja v različni meri, enako je tej meri prilagojena izraba zgoščevalnega lektoriranja.⁶ Ponazorim naj to razliko na neteletekstovskih primerih s sopostavitvijo sporočila v poljudnoznanstvenem in znanstvenem besedilu. V poljudnoznanstvenem besedilu – zanj je značilna večja razlagalnost, zaradi razmerja pisca do bralca pa tudi večja količina čustveno obarvanih jezikovno-besedilnih prvin – imamo naslednje sporočilo (primer je vzet iz Proteusa, nov. 1985, št. 3, 94): »*Morsko sol, to je mineral halit (NaCl), pridobivajo v piranskih solinah po naravnem postopku izhlapevanja in zgoščevanja morske vode v poletnem obdobju. Za sol, darilo morja, sonca in vetra, je treba mnogo truda solinarjev, ki v svojem znoju nadzorujejo občutljivi naravni proces pretvorbe sinjega morja v kristale.*« Isto podatkovno obvestilno vrednost bi v znanstvenem besedilu imela poved: NaCl pridobivajo z naravnim postopkom izhlapevanja in zgoščevanja morske vode. – Zgoščevalni posegi so naslednji: zamenjava splošnega poimenovanja (*morska sol*) in pojasnila (*to je mineral halit*) s simbolom (*NaCl*); izpust časovnega določila (*v poletnem obdobju*), ker je znano, da je pri višji temperaturi izhlapevanje večje; izpust ekspresivnih sredstev (*sol, darilo morja, sonca in vetra*); neponavljanje istega dejstva z drugimi besedami (*naravni proces pretvorbe sinjega morja v kristale* / = naravni postopek izhlapevanja in zgoščevanja morske vode/).

Podobne razločke bi znotraj publicističnih besedil lahko našli s primerjavo poročevalnih in presojevalnih besedil. Vidimo torej, da zgoščevalno lektoriranje ni omejeno le na popravo teletekstov, je pa zanje še posebej značilno.

Pri tej analizi teletekstov sem ugotavljala možnosti za lektorsko pripravo novic in poročil. Delitev lektorskih posegov na dve vrsti, zgoščevalno in »klasično« lekturo, je seveda marsikdaj shematična, saj popravki niso vedno le eno ali drugo, ampak tudi oboje. Obravnavani bodo predvsem posegi za zgoščevanje sporočila, od nezgoščevalnih pa tisti, ki so posledica prejšnjih in so zato prav tako značilni za teletekste (drugi posegi niso upoštevani). Možne lektorske posege ugotavljam po posameznih jezikovnih ravneh.

Na ravni **izrazne podobe**, v tem primeru gre za zapis, je treba najprej omeniti obvezno rabo slovenskega črkopisa – diakritičnih znamenj pri šumevcih. O tem je bil v okviru lektorskega odseka že govor, vendar se od tedaj ni še nič spremenilo, zato zahteva po tem še vedno ostaja.

Od zgoščevalnih posegov je pri zapisu potrebno spregovoriti o rabi kratic, okrajšav, simbolov. Primer za kratice: *Centralni komite ZK Jugoslavije /CK ZKJ/; član Predsedstva SFRJ /P SFRJ/.*

Odpor do pretirane rabe kratic se ravno v primeru teletekstov zdi nepotreben, saj izpisovanje celega večbesednega poimenovanja zavzame veliko prostora. Še zlasti je nepotreben pri zelo znanih poimenovanjih, ki so tudi v teh besedilih najpogosteje rabljena (druga možnost, tj. izpust te vrste nazivov in naslovov, je obravnavana pri besedilnih posegih). Drugo vprašanje je seveda potrebnost oz. nepotrebnost večbesednih poimenovanj.⁷ Še eno vprašanje se zastavlja pri rabi kratic v teletekstitih, na-

⁵ Dejstvo, da so za sedaj teleteksti dostopni le določenemu krogu (morda plasti) televizijskih naročnikov, puščam kot začasno ob strani.

⁶ J. Toporišič npr. navaja 7 možnosti za upovedenje iste pomenske podstave – Slovenska slovnica 1976, 422/423.

⁷ Temu je bil namenjen precejšen del razmišljanja na posvetovanju o jeziku množičnih občil v Škofji Loki, ki je pred kratkim izšlo natisnjeno: Povejmo naravnost, Jezikovni odsevi birokratskih odklonov v samoupravni družbi in jezik množičnih občil, Ljubljana 1985.

mreč, kako pri njih ločevati ednino od množine oz. dvojine. Stvar je enostavna pri pobesedenih kraticah, npr. *temeljna organizacija združenega dela* = ed. *tozd, tozda* . . . , mn. *tozdi, tozdov, dv. tozda, tozdov*. Drugače je v primerih kot: *da se na vse hitreje dviganje cen v delovnih organizacijah odzivajo z enako hitrim višanjem plač*. Vemo, da je kratica za *delovna organizacija DO*, kako pa je z mn./dv.? Lahko bi poved zasakali takole: da se DO na vse hitreje dviganje cen odzivajo z enako hitrim višanjem plač. Tako pride DO v imenovalnik, oblika glagola v povedku pa ji daje vrednost množine. Najbrž v vseh primerih taka pretvorba ni najbolj posrečena, kadar pa je mogoča, bi bila priporočljiva.

Dalje je potrebna raba oznak za merske enote, npr. *tona /t/, kubični meter /m³/*; za denarne enote: *dinarjev /din/*; pač pa tudi v pravopisu 62 med kraticami in okrajšavami nisem našla oznake za *milijon* in *milijarda* (matematiki menda za *milijon* uporabljajo *mio*; morda bo novi slovenski pravopis v tem primeru lahko pomagal). V gradivu sem opazila, da se ne uporabljajo okrajšave za poimenovanja mesecev, npr. *7. januarja /7. jan./1./1./*. Zapisovanje glavnih in vrstilnih števnikov s številkami oz. črkami je neenotno: *je bila bomba nameščena v devetem vagonu od skupno 14; milijon 203.000 ton; 35-letnica proslavitve prvega delavskega sveta*. Od simbolov npr. zamenjava odstotkov z znakom zanje%/.

Leksikalne spremembe. Največ možnosti za zgoščevanje ponuja zamenjava besedne zveze z enobesednim poimenovanjem. Primeri:

Glag BZ⁸ → glagol: *izgubiti življenje* (umreti), *prevzeti obveznost* (obvezati se/, *priti do rešitve* /rešiti/, *priti do razpada* /razpasti/, *premakniti se* z mrtve točke /napredovati oz. uspeti/;

Sam BZ → prislov: *na ta način* (tako/, v *preteklem/minulem/ lanskem letu* /lani/;

Predl BZ → predlog: *glede na* /po/.

Tovrstne pretvorbe so lektorji v pregledanem gradivu dokaj dosledno izpeljevali.

Čeprav ne sodi v zgoščevalno lektoriranje, je potrebno posvariti pred takšnimi popravki, kot je na primer zamenjava besede *celovito* s *celotno* v naslednjem sporočilu: *K nepismenim je mogoče prističi še nekaj stotisoč Avstralcev, ki jim nizka raven pismenosti onemogoča celovito* (popravljen v *celotno*) *vklučitev v sedanjo avstralsko družbo*. Pomenska razlika je očitna, čeprav SSKJ s svojo razlago ne daje opore za pomensko razlikovanje. Ker je poleg tega prihranjeno mesto za en sam znak, so takšni posegi nepotrebni, v tem primeru pa celo napačni.

Skladenjske spremembe obsegajo spremembe besednih zvez in stavkov. Pri krčenju besednih zvez je na prvem mestu izpuščanje samostalnika splošnega pomena kot jedra besedne zveze in premik desnega samostalniškega prilastka v jedro.⁹ To so besede kot *področje, dejstvo* . . . Primeri: *na celotnem področju Južne Amerike* /v Južni Ameriki/, *(rast gospodarske dejavnosti) v vrednosti 4 % /za 4 %/*; lahko gre tudi za stavčno izražen desni prilastek – *dejstvo, da se je tudi lanski uvoz zmanjšal* /manjši (lanski) uvoz/.

Zaradi težnje po čim bolj zgoščenelem pisanju pa se lahko zgodi, da so besedne zveze preobložene zlasti z roditilničnimi samostalniškimi prilastki, kar otežuje razumevanje. Opažam, da lektorji roditilniške prilastke zelo dosledno zamenjujejo s predložnimi: *na seji koordinacijskega odbora za razvijanje sodelovanja v razvoju v državami v razvoju Gospodarske zbornice SFRJ /KO za razvijanje sodelovanja z državami v razvoju pri Gospodarski zbornici SFRJ/; se ukvarjajo z vprašanji nadzora oboroževanja /z vprašanji o nadzoru nad oboroževanjem/*.

Nekako na meji med zgoščevalnimi in olajševalnimi posegi je popridevljenje samostalniških prilastkov: *plačevanje davka na promet zdravil* /plačevanje prometnega davka za zdravila/; *ki se bojuje proti vladajočemu režimu v Iranu* /proti iranskemu vladajočemu režimu/; primer, kjer gre poleg tega še za pozajmljenje (kar je tudi eden od postopkov zgoščevanja) zaradi ponovljenega samostalnika: *neamortizirane vrednosti opreme* /njene neamortizirane vrednosti/.

⁸ BZ = besedna zveza.

⁹ F. Novak take samostalnike imenuje *klasifikacijske besede*, v prispevku *Slovnica tipologija poimenovanja za nove pojave in pojme iz naše družbene prakse in teorije po letu 1945*, v: *Povejmo naravnost* (prim. op. 7); Jarmila Panevova pa v razpravi o vsebinskih odvisnikih, objavljeni v *Slovo a slovesnost* 1971, 298, pomožni samostalniki oz. pomensko oslabljena odnosa.

Zgoščevalne posege v stavčno strukturo omogočajo predvsem posamostaljenje, pooziraljenje in izpust naklonskega preoblikovalca ali njegova pretvorba v adverbialni izraz in naklonski členek.

I. Posamostaljenje: A. V podredbo zloženih povedih, in sicer

1. pretvorba odvisnika: – pril. odvisnik → predl. samost. pril.: *Vlada ni pripravljena sprejeti njihove zahteve, da naj bi dela preložili do razpisa referendumu /zahteve o preložitvi del do/*; primer posamostaljenja dveh različnostopenjskih odvisnikov: *podprli so tudi predlog o ustanovitvi posebnega telesa, ki bi nadzorovalo države, ali izvajajo dogovore /podprli so tudi predlog o ustanovitvi posebnega telesa za nadzor nad izvajanjem teh dogovorov/*;

– predmetni odvisnik → samostalniška BZ kot predmet: *sudansko veleposlaništvo je opozorilo, da se je dejavnost upornikov na jugu države povečala /je opozorilo na povečano dejavnost upornikov na jugu države/*;

– prisl. odv. → samostalniška BZ kot prisl. določilo: *to so opravičili s tem, da so morali spoštovati obveznosti glede prednostnega prevzemanja plina iz uvoza /to so opravičili z obveznostmi do prednostnega prevzemanja plina/*;

2. pretvorba nadrejenega stavka (v bistvu gre za pretvorbo naklonskih preoblikovalcev): *danes so objavili podatek, da so na vojvodinskih poljih /po danes objavljenih podatkih so na vojvodinskih poljih/*.

B. Posamostaljenje pa je mogoče tudi v zapovrstju samostojnih povedi, zlasti kadar gre za obvestilo o kraju in času: *Izrael je od libanonske vlade dokončno zahteval, da mora do 7. januarja sprejeti vse njegove pogoje za umik čet. S tem ultimatom so libanonske predstavnike seznanili na današnji 11. seji pogajanj. /Izrael je na 11. seji pogajanj od libanonske vlade dokončno zahteval, da mora do 7. januarja sprejeti.../*

II. Pooziraljenje (relativizacija) je mogoče in celo obvezno, kadar v dveh povedih nastopa ista beseda: *Predsedstvo CK ZKJ je razpravljalo o ukrepih za zaustavitev inflacije. Menili so, da je inflacija še vedno.../... je razpravljalo o ukrepih za zaustavitev inflacije, ki je še vedno.../* Primer, kjer pride do pooziraljenja s poprejšnjim izpustom naklonskega preoblikovalca (menili so), sem izbrala namenoma, ker je hkrati že tudi zgled za naslednjo možnost

III. zgoščevanja z izpustom naklonskega preoblikovalca, to je nadrejenega stavka z glagolom rekanja in čutenja (morda bi jih z eno besedo lahko poimenovali glagoli *razsojanja*). Zgoščevalna pa je tudi pretvorba naklonskega preoblikovalca v adverbialni izraz:

*Verjetno je, da so delegati... /Delegati so verjetno.../ in naklonski členek, v publicističnih besedilih je pogosto rabljena členkovna BZ naj bi: *Pričakujejo, da bo razpravljaj o proračunskem primanjkljaju. /Razpravljaj naj bi o proračunskem primanjkljaju./¹⁰**

Pri pregledovanju gradiva sta se mi pokazala še dva posega lektorjev, ki pa nista zgoščevalna. Prvi je razbijanje period:¹¹ *Ena od koalicijskih partneric se je odločila, da bo izstopila zaradi neuresničene obljube, da v njeni domeni ni ministrstvo za verska vprašanja. / (...) obljube. Dobiti bi bila morala.../; sem gre tudi razvezava povedi z vrinjenim stavkom v samostojne povedi: *Po neuspešnih pogovorih med vlado in »zelenimi«, ti so zahtevali popolno ustavitev del in uvedbo referendumu o gradnji te hidroelektrarne, bi se današnji dogodek lahko spremenil v večji spopad. /Vendar pogovori niso uspeli. »Zeleni« so od vlade zahtevali popolno ustavitev del in uvedbo referendumu. Današnje demonstracije bi se tako lahko razvile v večji spopad./**

Drugi poseg je pretvarjanje trpnih in brezosebnih struktur v strukture s splošnim osebkom: *Na seji KO pri GZ SFRJ je bilo rečeno.../... so povedali.../; *Od zveznih zakonov se dosledno uresničujejo.../... dosledno uresničujemo.../**

Prvi poseg je vsekakor upravičen, saj zaradi težnje po zgostitvi lahko zaradi avtorjevega hitenja in/ali slabega obvladovanja jezikovne logike pride do nakopičenosti; taka perioda je nepregledna (če ni celo nesmiselna) in težje razumljiva. Drugi poseg z jezikovnega stališča sicer ni potreben, je pa s pragmatičnega vidika razložljiv: pretvorba brezosebnosti v splošnoosebnost je namreč nasprotna drugi

¹⁰ Pri tem ne bo odveč opozorilo, da je, kadar gre za preteklost, potrebna raba preteklega pogojnika: *Pričakovali so, da bo razpravljaj o... /Razpravljaj naj bi bil o.../.*

¹¹ Prim. J. Toporišič, Slovenska slovnica 1976, 525.

in temeljni težnji, ki v teh besedilih prevladuje, tj. težnji po doslednem odstranjevanju vseh naklon-
skih sredstev in sporočanju golih dejstev.

Z enakega pragmatičnega vidika so lektorji v teh besedilih opuščali večje možnosti za zgoščevanje
z rabo polstavkov, čeprav z jezikovnega stališča tudi za to ni ovire. Redko so uporabljene pridevniške
polstavčne konstrukcije: *o dokumentih, ki so pomembni za gospodarjenje /o uporabljeni, pomembnih
za gospodarjenje/*. Priporočiti bi bilo treba vsaj še rabo deležniških polstavkov: *snovi, ki so bile na-
menjene za obdelavo v . . ./snovi, namenjene za obdelavo v . . ./*. Res pa je s pragmatičnega vidika
vprašljiva raba deležijskih polstavkov v teh besedilih.

Besediloslovne spremembe so lahko znotrajbesedilne in zunajbesedilne.

Znotrajbesedilno je izpuščanje ponovljenih obvestil. Ta so lahko ponovljena v eni povedi: *je bila bom-
ba nameščena v devetem vagonu od skupno 14, kolikor jih je imela kompozicija*; ali medpovedno: v
gradivu so predvsem primeri za oznako kraja in časa: *da je bila v preteklem letu 52,4-odstotna inf-
lacija. V lanskem letu so se najbolj podražili . . ./ . . . inflacija*. Najbolj so se podražili . . ./,¹² *Spremeniti
mora svoje ravnanje, sicer bo izraelska vojaška delegacija zapustila pogajanja v Nakuri. (. . .) Pogovori
v Nakuri potekajo . . .* Možnost znotrajbesedilnega izpuščanja velja tudi za nazive, funkcije, npr.: *Za-
dnje srečanje med Mubarakom in kraljem Huseinom je pokazalo (. . .) Mubarak bo skušal prepričati
Američane in Izraelce, kralj Husein pa Arabce*. Drugega kralj lektor ni črtal, čeprav bi bilo to opravi-
čeno iz dveh razlogov; prvič, ker je naslov v besedilu ponovljen, in drugič, ker pri drugem navede-
nem državniku (*Mubarak*) niti enkrat ni omenjen njegov naslov – toda ta drugi razlog gre že med
zunajbesedilne popravke.

Druga vrsta znotrajbesedilnih sprememb je nadomeščanje ponovljenih obvestil ali delov obvestil z
navozovalcem, kazalnim zaimkom *to*: *Danes so objavili podatek, da so na (. . .)*. **Ta podatek** so opravičili
z *obveznostmi* do . . ./ **To** so opravičili . . .

Zunajbesedilni poseg, ki bi lahko največ pripomogel h krajšanju, je izpuščanje naslovov, nazivov
funkcij itd., ki se v poročilih in novicah ponavljajo zelo pogosto (ne pa nujno v istem besedilu). Takšen
je že prej omenjeni primer različnega obravnavanja Mubaraka kot predsednika in Huseina kot kralja
v istem besedilu ali npr.: **Predsednik predsedstva centralnega komiteja ZK Jugoslavije Ali Šukrija**
(še zlasti tako v celoti izpisano, brez kratic). Po istem kriteriju, ki pri prejšnjem primeru ni upoštevan,
pa je v naslednjem zunajbesedilno izpuščeno natančno določilo k *stranki Likud: Ministrski sedež ji je
obljubil eden od obeh največjih koalicijskih partnerjev, stranka Likud*./ . . . ji je obljubila stranka Likud.
Takšno različno obravnavanje bi se sicer dalo razlagati z bližino zadevajočega predmeta obravnave,
kar pa kljub temu ne opravičuje razsipnosti s ponavljajočo se informacijo.

Pri zunajbesedilnih popravkih so upoštevani samo tisti, ki bi jih lektor lahko popravljal sam, brez po-
sredovanja urednika ali avtorja, če bi bilo to načelno dogovorjeno. Posebej pa je potrebno omeniti še
takšne popravke, ki niso v lektorjevi moči, ker je za napake, čeprav gre za očitne nelogičnosti, od-
govoren poročevalec sam. A ker lektor kljub vsemu mora pripraviti besedilo, ki bo naslovniku raz-
umljivo, mora pri tem upoštevati načelo jasnosti in mu dati prednost pred jedrnatostjo. Če je naj-
osnovnejše za jasnost dobro poznavanje obravnavane snovi, je treba priznati, da lektor teletekstov
vseh obravnavanih tem zagotovo ne more poznati tako dobro, da bi za piscem popravljal vse nejas-
nosti.

Za primer navedimo naslednje sporočilo: *Davčne spremembe pa zadevajo tudi zdravstvene organiza-
cije, ki so odslej oproščene plačevanja davka na promet zdravil, vendar le v primerih, ko kupujejo zdra-
vila za zdravljenje bolnikov*. Gre za nelogično *BZ zdravila za zdravljenje bolnikov*. V tem obvestilu je
ali nekaj preveč ali nečesa premalo, vsekakor pa je nejasno. Lektor ima za poizvedovanje premalo
časa (poleg tega je prevedeno iz srbohrvaškega besedila, ki tudi ne daje možnosti ugotoviti, za kaj
gre), zato mora izbirati med načeloma jasnosti in jedrnatosti. Ker ima za popolno razjasnjenje premalo
časa, bi bil opravičen odločiti se za jedrnatost in črtati za *zdravljenje bolnikov*. Ostane torej samo *zdra-
vila*, za katera vsi naslovniki vemo, da so za zdravljenje, in tudi to vemo, da se zdravijo bolniki, ne
pa zdravi.

Za konec naj predstavim po zgoraj navedenih zgoščevalnih posegih izpeljano lekturo izbranega te-
leteksta.

¹² Ob tem naj opozorim še na možnost izpuščanja prid. *današnji* ali prisl. *danes* ipd., ki se nadomestita z datumom
nad novico.

V svetu Zveze sindikatov Jugoslavije so podpisali družbeni dogovor o skupnih osnovah in merilih pri pridobivanju in delitvi dohodka. Dokument so podpisali predstavniki zvezne, republiških in pokrajinskih skupščin, sveta ZSJ, gospodarskih zbornic in drugi. Določitve dokumenta bodo prenašali v podobne dogovore po republikah in pokrajinah in v samoupravne akte združenega dela. S tem dokumentom se bodo enotno reševali problemi pridobivanja in delitve dohodka po vsej državi. (26. dec. 84)

1. poved: zamenjava večbesednega poimenovanja s kratico (ZSJ) – poseg na ravnini izrazne podobe; poved ima splošni osebek, ki je ekspliciran šele v 2. povedi. Povedka v obeh povedih sta ista (glagol *podpisati*), isti je tudi samostalniki v predmetu, kajti *dogovor* in *dokument* sta v tem primeru sobesedilna sinonima, edino novo obvestilo prinaša osebek. Zgoščevalno lektoriranje opravimo z znotrajbesedilnim posegom tako, da osebek druge povedi vstavimo v prvo in dobimo: *Predstavniki zvezne, republiških in pokrajinskih skupščin, sveta ZSJ, gospodarskih zbornic in drugi so v svetu ZSJ podpisali družbeni dogovor o...*

Po tej zgostitvi se zastavlja vprašanje, zakaj so nekateri predstavniki imenovani, drugi pa spravljani pod »in drugi«. Ali so tisti »drugi« manj pomembni? Najbrž ne, če so enakovredni sopodpisniki. In če niso, zakaj je treba sploh posebej navajati »prve?« Torej jih lahko zunajbesedilno izpustimo ali spravimo pod skupni hipernim (če obstaja, npr. predstavniki določene vrste organizacij). Posledično moramo v izhodiščni 3. povedi zamenjati osebnozadevajoči glagol (prenašati) z bolj nevtralnim (*vključiti/upoštevati*) in tvornik s trpnikom: *Določitve dokumenta bodo upoštevane v podobnih dogovorih o...* Ker pa imamo zdaj isti leksem (*dogovor* in *dokument* kot sobesedilna sinonima), lahko izpeljemo pooziraljenje (skladenjski poseg) in dobimo: *V svetu ZSJ so podpisali (ali hipernim) družbeni dogovor o skupnih osnovah in merilih pri pridobivanju in delitvi dohodka, ki bo upoštevan tudi v podobnih dogovorih po republikah in pokrajinah in v samoupravnih aktih združenega dela.*

(Če se zdi poved predolga, lahko namesto pooziraljenja uvedemo navezovalec: *Ta bo upoštevan...*) Zadnje poved je popravil že lektor: *Tako se bodo tovrstna vprašanja reševala po vsej državi enotno.*

Erika Kržišnik-Kolšak
Filozofska fakulteta v Ljubljani

ŠE O MIŠLJENJU IN MNENJU

Janez Gradišnik je v 5. št. lanskega letnika Jezika in slovstva obravnaval rabo besed *mišljenje* in *mnenje*, potem ko so to delali pred njim že J. Glonar, M. Rupel, S. Bunc, J. Zupančič in drugi, in takole opozoril na različnost njunih pomenov: *mišljenje je naša umska dejavnost spoznavanja in presojanja...*, *mnenje pa je nasledek, rezultat mišljenja, ki ni nujno resničen, ostaja vedno nekaj dvoma*. Ta osnovni razloček med navedenima besedama dandanes zares obstaja, vendar je Gradišnikova zahteva po strogem pomenskem ločevanju teh besed pretirana, ker nima opore ne v sočasni normi ne v zgodovini teh besed. Gradišnik pri svojem uzakonjanju ni upošteval dejstva, da je vsak pojem poimenovan vsaj z dvema sopomenkama (sinonim + parafraza ali sinonim + sinonim), da v splošnem, nestrokovnem jeziku skorajda ni čistih enopomenskih besed in da jezikovnih analogij in metaforike oz. metonimike ni mogoče zaustaviti. Da to drži, priča Gradišnikovo pisanje sámo, saj je moral poved *takšno je moje mnenje razložiti s tako mislim o tem*, mogoče pa bi bilo zapisati tudi *tako menim/sodim o tem, tako pravim/rečem o tem, takšna je moja misel/sodba o tem* in še *takšno je moje mišljenje o tem* ipd. Če hočemo razumeti in prav oceniti sedanje razmerje med *mišljenje* in *mnenje*, se moramo najprej seznaniti z njunim pomenskim razvojem.

Izvorna glagola obravnavanih besed sta *misлити* in *meniti*. Glagol *misлити* s starinskim pomenom 'spominjati se' srečamo že v brižinskih spomenikih, v jeziku 16. stoletja pa sta obilno izpričana oba. *Misлити* je poleg osnovnega pomena (prim. ne more *misлити*, govoriti inu sturiti) izražal še povednost (prim. je *misлил*, de...) in namenskost (prim. on je njega *misлил* vmoriti). *Meniti*, ki je nastopal tudi v oslabljenih

stopnjah *māneti* in *mneti*, pa je izražal zlasti modalnost (prim. so ménili, de . . . ; so menili, ta Barka se bo rezbila; mejnio nekaj zasslužiti), vendar je pokrival delno še druge pomene glagola misliti (prim. S. Peter je susseb Daniela mejnil). Zanimiv je tudi njegov kasnejši prehod v členek (ménim, da > ménda > ménda/mendà). V nekaterih vlogah sta bila glagola popolnoma zamenljiva (prim. *hlapec je mislil: lest hočem . . . in je mejnil taku: lest hočem . . .*). Razlika med njima je bila zlasti v tem, da je bil *misliti* splošno znan in rabljen, *meniti* pa ne. To potrjuje tako Dalmatinov Register z navajanjem njegovih pokrajinskih sopomenk *štemati* in *mneti* kot Vodnikovo zadovoljstvo, kadar je nevernemu Tomažu, ki mu je naštel v slovenščino baje neprevedljive nemške izraze, lahko na prvem mestu imeoval glagol *meniti*. Nakazana vzporednost modalnega izražanja pri obeh glagolih se je obdržala kljub prizadevanju nekaterih starejših slovarnikov, da bi misliti omejili na 'cogitare' in *meniti* na 'opinari'. Tudi Prešeren je uporabljal oba glagola. V Poezijah npr. ima 12 misliti (od teh 8 z modalno funkcijo) in 3 *meniti*; od teh dva zaradi rime, tretjega pa kot popravek zaradi pomenskega odenka 'reči, povedati', ki ga glagol misliti nima (prim. Jerermenov misli, de ima premalo > meni). V proznih besedilih rabi samo glagol misliti. In tako se je zgodilo, kar se je (zaradi logicizma in bolne nestrpnosti do nesvojih jezikovnih sredstev pri posameznih jezikoslovcih) moralo zgoditi: Levstik je v izdaji Prešernovih pesmi 1866 živo Prešernovo besedo zamenjal z lokalno (prim. Življenje misli vzet' si v slepi veri > meni vzet' si) in za njim so tako delali še drugi. Zaradi prevladovanja takih pogledov na slovenski jezik je razumljivo, zakaj je glagol *meniti* tako razširjen v delih naših klasikov in kot prevladujoč izraz prikazan pri Pleteršniku. V dvajsetem stoletju se je njegova pogostnost zmanjšala; kot vsakdanje jezikovno sredstvo se je ohranil le v nekaterih narečjih, sicer pa je postal knjižna beseda s pomeni, kot jih ima tudi splošno-slovenski glagol misliti. Tako stanje izkazuje SSKJ. (Opomba: v prvem pomenu glagola *meniti* je nadrejena sopomenka misliti po pomoti dodana šele pri podpomenu namesto takoj za prvo razlago.)

Podobno kot glagola misliti in *meniti* sta se oblikovali besedi mišljenje in mnenje, čeprav sta po nastanku (nekoliko) mlajši.

Beseda *mnenje* (po gradivu Inštituta za slovenski jezik) sega v 16. stoletje. V Dalmatinovi Bibliji je za 'opinio' največkrat rabljena *misel* (prim. biti ene misli; moje serce je druge misli), nato *manunga* oz. *maninga* (prim. mojo manungo od tiga povèm; jest sim pak te manunge, de . . .) in le štirikrat *meinenje* oz. *menenie* s precej nedoločnim pomenom (prim. takovu meinenje je nyh obnorilu). Beseda v tej obliki se je potem pojavila v Megiserjevih slovarjih in vzdrževala kot knjižno nadomestilo za izposojenko *manunga* (Hipolit: Opinio, Meinung, wohn. máninga, menénie). Jarnik je vpeljal še izraz *mena*, Cigale pa *menjenje*, *menitev* in *presoja*. Obliko *mnenje* si je kot koprivniško jezikovno posebnost prvi zapisal Vodnik. Prešeren te besede ni uporabil; pomen 'opinio' je izražal z besedo *misel* (prim. Obhaja taka misel nas Slovence; sim druge misli ratál). Isti izraz je priporočil Murko, prepričan, da so besede kakor *meninga*, *menjenje* in *meniti* neslovenskega izvora. Proti koncu 19. stoletja se je beseda *mnenje* pisno utrdila in pomensko oddaljila od glagolniške funkcije. Zdaj izraža teoretsko vednost o čem (v nasprotju z absolutno vednostjo oz. znanjem) in je v nasprotju z glagolom *meniti* stilno nevtralna (prim.: *mnenje* komisije; javno *mnenje*; osebno, privatno, subjektivno *mnenje*; ločeno, posebno *mnenje*; deljena *mnenja*; *mnenja* se krešejo, križajo, razhajajo; ekspr. po mojem skromnem *mnenju*). Tako je predstavljen *mnenje* v Pleteršniku, zlasti pa v SSKJ; ta pojasnjuje prvi pomen s prikaz lastnosti, stanja česa glede na lastno védenje, poznavanje. Pravi glagolnik *menjenje* pa je zelo redek in omejen na strokovno rabo (prim. na osnovi zaznave se zgradi akt *menjenja*).

Beseda *mišljenje* je (po gradivu Inštituta za slovenski jezik) prvič zapisana v Kastelčevem slovarju ok. 1690 (fluctuatio 'neodločnost', sem ter tiá mislenie), potem pri Hipolitu (Cogitation, mislejne) in pri Vodniku (Meditation, premisslovánje, mišljenje). V tem pomenu in v oblikah, ki dokazujejo, da beseda ni izposojenka, se je uporabljala od Cigaleta 1860. Potem je doživela hiter vzpon in razvoj; morda pod delnim vplivom srbohrvaščine, vsekakor pa zaradi odmiranja besede *misel* v modalnih vlogah. V pomenu 'mnenje' ji lahko nepretrgano sledimo od 1866 dalje v časopisju in leposlovju (Jurčič, Levstik, Stritar, Trdina, Tavčar). Celo Cankarjev župnik pravi Jermanu: Prepričanje, naziranje, mišljenje, vera in kolikor je še teh besed – ne vprašam vas zanje. V pomenu 'miselnost' srečamo besedo npr. pri Levcu 1879 (prim. njegovo slovansko mišljenje). Tako stanje nakazujejeta Pleteršnik in Glonar. V dvajsetem stoletju se je beseda manj uporabljala v leposlovju, več v publicistiki, po vojni pa zlasti v aktivističnem jeziku. Zdaj ima beseda *mišljenje* štiri pomena: izhodiščnega 'cogitatio', ki je nevtralen, in tri nenevtralne 'opinio' in 'ingenium'; le-ti imajo seveda nevtralne odnosnice. Tako je obdelana beseda tudi v SSKJ. Prvi pomen ima golo razlago (*najvišja umska dejavnost kot izraz človekove zavesti*) in zglede, druga dva imata za razlago in razlagalnim podpičjem nadrejeno, tj. v knjižnem jeziku ust-

reznejšo sopomenko (mnenje), zadnji pa ima zgolj nadrejeno sopomenko (miselnost), s čimer je povedano, da zajema ta pomen mišljenja vse pomene besede miselnost, nakazane s poševnimi črticami. S tem je slovar po eni strani prikazal njeno dejansko rabo, po drugi pa jo je ovrednotil za vse, ki želijo govoriti in pisati kar najbolj v duhu izbranega knjižnega jezika. (Kot zanimivost dodajmo, da stari prekmurski pisatelji niso poznali niti besede meniti niti mnenje, temveč samo misliti in mišljenje v vseh pomenih. Že pri Temlinu 1715 beremo: vopove svoje mišlejnje. In pri F. Novaku v Slovarju beltskega narečja 1985: mišlejnje = mnenje.)

Pravzaprav pa to ni tisto, zaradi česar je bilo treba odgovoriti na Gradišnikovo pisanje o pomenskem odnosu med *mišljenje* in *mnenje*, zakaj naša stališča o tem se vsaj v glavnem skladajo. Spor ima korenine drugje. Gradišnik je namreč v drugem delu članka s čustvenim poudarkom razkril doslej neznano dejstvo, da »žal naši besednjaki tega razločevanja [med *mišljenje* in *mnenje*] ne poznajo« in da so »v SSKJ vsi zgledi ... pri geslu *mišljenje* ... brezupno pomešani«. In poročevalec v *Književnih listih* 13. marca 1986 je za njim nekritično ponovil, da članek »opozarja na razliko med izrazoma *mišljenje* in *mnenje*, ki ju niti naši besednjaki ne razločujejo pravilno«. Iz podatkov, ki so bili prej navedeni, je jasno, da je ta trditev iz trte izvita. SSKJ je natanko razločil pomene obeh besed, spravič zglede v ustrezne pomenske skupine in vsakemu pomenu oz. samostojni besedni zvezi določil stilno vrednost; ni pa (v skladu s svojimi načeli) določene rabe besed prepovedal s križci ali ničlami. Sapienti sat. V SP 1962 gre pri zgledu »imeti dobro *mišljenje* o kom« pač za spodrsljaj (devetih urednikov), hkrati pa je to še en dokaz, da popolne razmejčitve med *mnenje* in *mišljenje*, kot jo hoče Gradišnik, ni mogoče doseči.

SSKJ ni treba hvaliti, če hvale ne zasluži. Toda, če se že kdo sklicuje na SSKJ, mora navajati to, kar v njem jè oz. kakor je treba po črki in duhu uvoda navedek razumeti. Gradišnik je ravnal drugače, bodisi da je iz nepazljivosti spregledal nadrejene sopomenke pri 2., 3. in 4. pomenu besede *mišljenje* bodisi da se mu ni zdelo vredno prebrati uvoda v slovar, zlasti § 48. Namesto da bi kot upoštevan praktični jezikoslovec seznanjal bralce z načini črpanja najrazličnejših podatkov iz SSKJ in z njegovimi vrednostnimi napotki ter s tem ob posameznih primerih širil tudi splošno jezikovno kulturo, s svojim načelno odklonilnim stališčem do SSKJ žaga vejo, ki na nji tudi sam sedi.

Stane Suhadolnik
Ljubljana

POVEDATI, PRAVITI IN REČI

Pod tem naslovom sem imel leta 1981 sestavek v knjižici *Ali še znamo slovensko?*; začel sem se je takole: »S temi tremi glagoli izražamo razne načine govornega, pismenega ali drugačnega sporočanja. Po nalogi so si zelo blizu in po pomenu dostikrat tudi. Včasih je le stvar občutka, za katerega izmed njih se bomo odločili: *Povem ti* ali *Pravim ti*, da me ne boš vlekel za nos. *Povedal* nam je ali *Rekel* nam je, da ga boli glava. Drugič je ustrezen samo ta ali oni izmed njih: Saj ne boš *rekel*, da te je strah. Ne morem ti *povedati*, kako rad bi to imel. [A morda bi šlo tudi *reči*, se mi zdi danes.] Kakor *pravijo*, se je to zgodilo lani. – O rabi je dovolj povedano v slovnica, besednjakih in SP 62. Pogosto pa vidimo v tisku napačno rabljen glagol *povedati* namesto *reči*.«

Da je raba teh dveh glagolov težavna za marsikoga, pričajo pisma bralcev jezikovnim rubrikam. Janko Moder je v svojem Jezikovnem kotičku v Ned. dnevniku vsaj že dvakrat pisal o tej rabi. Drugič je zapisal, če povzamem njegove misli, tole:

Glagola sta na videz istega pomena, a le na videz, razmeroma malo je besedil, v katerih bi bila mogoča prosta zamenjava, ne da bi se pomen ali vrednost sporočila spremenila. Glagol *reči* je po svoje bolj nevtralen, splošen. Glagol *povedati* je vsebinsko določnejši, pove, da gre za osebno preverjeno sporočilo, za iskreno misel, za lastno prepričanje. Če se v neposrednem pogovoru odločim za ta glagol, se s tem tudi v celoti sam postavim v zagovor in obrambo tistega, kar trdim. – Zgled, kjer sicer lahko

uporabimo oba glagola, pa s tem bistveno spremenimo sporočilo: Rekel sem ti, da sem bolan (stvarna ugotovitev); Povedal sem ti, da sem bolan (stvarni ugotovitvi je dodano še osebno zagotovilo). – Stavka, v katerih sta glagola med seboj nezamenljiva: Reagan je rekel, da ne pojde v Moskvo. Reagan je povedal, zakaj ne pojde v Moskvo. (Naj takoj dodam, da ta zgled ne velja, ker je Moder spremenil vsebino stavka.) – Moder je na koncu menil, da je s tem dovolj nazorno opozoril na razliko med glagoloma.

Na vprašanje o pomenski razliki med glagoloma je v svoji 114. objavi odgovorilo tudi Jezikovno razsodišče. Povzemam tudi to sporočilo: Osnovni pomen glagola *rěči* bi lahko opisali kot ,izgovoriti besedo, stavek'. Glagol *povedati* izraža dejstvo, da komu posredujemo neko miselno vsebino, to, kar kdo ve, kar je kdo doživel. Njegov osnovni pomen bi torej opisali kot »doseči, da kdo kaj izve, se s čim seznaní«. Glagola sta zamenljiva, ko pomenita, da se kaka miselna vsebina prenese komu z govorjenjem. Tu sta združeni osnovni pomenski sestavini teh dveh glagolov, zato je večkrat od sobesedila in namena sporočila odvisno, katerega bomo izbrali. »Tako npr. s stavkom ,rekel je, da je tista ženska njegova žena' izrazimo zgolj dejstvo, da je bilo o ženski nekaj izrečeno, s stavkom ,povedal je, da je tista ženska njegova žena' pa sporočimo podatek o ženski. Ta pomenska značilnost obeh glagolov se da izrabiti tudi za izražanje odnosa govorečega ali kake skupnosti do tistega, ki kaj sporoča. V poročilih o izjavah predstavnikov kake države (stranke) lahko včasih beremo, da je kdo kaj ,samo' rekel ali pa povedal. Z glagolom *povedati* je doseženo to, da bralec sprejema izjavo kot nekaj, kar je bolj povezano z dejstvi, resničnostjo.« In sklep: »Glagola *rěči* in *povedati* sta sicer pomensko sorodna, zamenljiva pa samo v nekaterih sobesedilih, v drugih ju je treba znati ločiti.«

Prav pojasnila o tem, kdaj glagola nista zamenljiva, da bi ju »znal ločiti«, si je želel dopisnik, ampak ali ga je dobil?

Vrnimo se k Modru! Po mojem mnenju se je preveč omejeval na rabo v prvi osebi, saj tam, kakor bomo še videli, napake skoraj niso mogoče. Pa tudi ne drži, da bi se sporočilo pri njegovih zgledih bistveno spremenilo, ko zamenja ,*rěči*' s ,*povedati*'. Stavkoma samo ni dal čisto prave oblike, da bi bila stvar jasnejša. V spremenjeni obliki: Saj sem ti rekel, da sem bolan! pove prav toliko kakor Saj sem ti povedal, da sem bolan! Modrov stavek ,Rekel sem ti, da sem bolan', namreč ni stvarna ugotovitev, kakor misli Moder, je le *trditev*, ki dopušča dvome. Lahko bi kdo rekel: Rekel sem ti, da sem bolan, pa sem se ti zlagal'. Pri stavku ,Povedal sem ti, da sem bolan', je možnost dvoma manjša in datek ,sem se ti zlagal' nemogoč. Zakaj je tako, za zdaj še ne vemo.

Ko je Moder dal zgled v tretji osebi, je spremenil vsebino stavkov, zato sta zgloda neuporabna. Če ju popravimo, dobimo: Reagan je rekel, da ne pojde v Moskvo' in ,Reagan je povedal, da ne pojde v Moskvo' – glagola sta zamenljiva, čeprav Moder meni, da nista. V nečem se sicer ločita, a v čem, moramo še dognati.

Pa še Razsodišče. Zgleda ,rekel je ... ' in ,povedal je, da je tista ženska njegova žena' sta vsebinsko povsem enaka, torej tudi prvi sporoča podatek o ženski, ne samo drugi, kakor meni Razsodišče. V čem je tedaj razloček? Tega nismo zvedeli. In v poročilih o državnikihih ipd. naj bi uporaba glagola *povedati* dosegala, da bralec sprejema izjavo kot nekaj, kar je bolj povezano z dejstvi, resničnostjo – ,bolj povezano': ali se je mogoče izraziti še nedoločneje?

Mislím, da ne Moder ne Razsodišče nista znala pojasniti, v čem se včasih loči raba teh dveh glagolov. Sam sem na prej navedenem mestu razložil svoje gledanje; tu ga bom deloma ponovil, deloma dopolnil.

Tam sem zapisal: »V nekaterih zvezah namreč ,*povedati*' vsebuje še *verovanje* ali *prepričanje* tistega, ki govori, da je povedano tudi *resnično*. Glagol ,*rěči*' tega ne vsebuje. ,Brat je rekel, da tega noža še nikoli ni videl' – s tem le *poročam* o bratovih besedah. Ali sem prepričan o njihovi resničnosti, ali morda dvomim o njih, ni razvidno. ,Brat je povedal, da tega noža še nikoli ni videl' – v tem stavku je izraženo, da bratu tudi verjamem (čeprav se lahko *motim*, izraženo je le moje verovanje).«

Ker gre za *osebno mnenje* ali *prepričanje*, je pri govorjenju v prvi osebi manj pomembno, katerega izmed glagolov uporabljamo. Vsakdo izmed nas misli ali želi zbuhati vtis, da govori resnico, zato bo dajal približno enako težo stavkoma ,Rekel sem ti že, da tega ne vem' in ,Povedal sem ti že, da tega ne vem', ker pač mislimo, da poslušalec ne bo dvomil o resničnosti naših besed, in jih zato ne poudarjamo vedno z uporabo glagola *povedal*.

Drugače je pri govorjenju v tretji osebi, tam so dvomi verjetnejši in zato raba občutljivejša. Ker glagol *povedati* vsebuje prepričanje, da je povedano tudi resnično, je treba pomisliti, kdaj ga smemo uporabiti. Navajam svoj tedanji tekst:

»Časniki pa velikokrat poročajo o raznih izjavah državnikov itn., katerih resničnosti ne morejo prekusiti, temveč bi morali dvomiti o njih, dokler jih kaj ne potrdi. Zato je napačno, če tedaj poročajo: 'General je povedal, da v ječah ni političnih zapornikov. Kakor je povedal predsednik, so boji povsod prenehali. Vladni govornik je povedal, da se kurdska plemena niso uprla' – o vseh teh izjavah je vsaj v tistem času mogoče dvomiti, zato je pravi glagol kak drug, ne 'povedati': 'General je rekel (zatrnil), da v ječah ni zapornikov. Kakor pravi predsednik, so boji prenehali. Vladni govornik je trdil, da se plemena niso uprla.'

»Previdna raba glagola 'povedati' je torej stvar poštenosti poročanja, vsaj v takih primerih. Glagol 'reči' (ali tudi praviti, trditi ipd.) je za takšno rabo – kjer resnice ne poznamo zanesljivo – ustrezen, ker je nevtralen, ne vsebuje momenta verovanja.

Pa ne gre samo za izjave državnikov, lahko gre za besede kogar koli. Iz Dela sem si izrezal takšnote poročilce: »Pred sodiščem je Baković povedal, da se ženska ni upirala in da torej ni šlo za posilstvo. 'Kadar sem pijan, nisem agresiven in ne bi mogel storiti kaj takšnega,' je povedal sodnikom.« Kar dvakrat časnikar pravi o obtožencu, da je nekaj 'povedal', torej verjame njegovim besedam, čeprav za to nima nobenega potrdila. Edino korektno bi bilo, da bi o obtoženčevih trditvah poročal nevtralnno, torej bi bil moral obakrat uporabiti glagol *reči*: Baković je rekel (= zatrnil), da se ženska ni upirala; je rekel sodnikom.

Takšnega nekorektnega poročanja z uporabo glagola 'povedati' je v našem tisku veliko, resda najbrž največ v poročilih o političnih dogodkih in državniških izjavah.

Akademijski slovar v 3. in 4. zvezku s številnimi zgledi pojasnjuje rabo glagolov *povedati*, *praviti* in *reči*; slednji ima kar štiri stolpce in pol. Zajeti so premnogi odtenki izražanja s temi glagoli, posebnosti, ki jo nedvomno ima raba glagola 'povedati', pa iz slovarja ob vsem bogastvu zgledov ni mogoče razbrati.

Janez Gradišnik
Ljubljana

Poskusi branja

∫ A OTRUEK DELU, ∫ A VOLU PER ∫ EGE

(Dva stila in njun prevod)

Perdonovo slovensko pismo iz zapora pri Gospe Sveti arhidiakonu Napokoju v Beljak iz leta 1615, njegov prepis in prevod v nemški jezik so kot dokumenti dogajanja v protireformaciji na Koroškem že doživeli izčrpno zgodovinsko in onomastično obravnavo (Alfred Ogris v Carinthii 1984, Valentin Inzko v 10. številki Celovškega Zvona 1986). Tale zapis pa bi rad na kratko spregovoril o rabi sinonimnih zloženih predlogov namena *∫a delu* in *∫a volu* ter njuni funkciji v najožjem sobesedilu.

Pomensko parafrazo obeh predlogov *zaradi* je v ustni diskusiji k referatu Jerzyja Ruska o rabi predloga *zaradi* v bolgarski redakciji stare cerkvene slovanščine in v sodobnem bolgarskem jeziku (Inštitut za slovansko filologijo pri Jagelonski univerzi v Krakovu spomladi leta 1981) razložila Maria

Honowska kot splošni južnoslovanski pojav, v katerem se križata arhaični skladenjski konstrukciji *za + nedoločnik* in *za + tožilnik* glagolnika; slednji v funkciji poimenovanja dogajanja ohranja pomen dejanja, ki ga poimenuje izhodiščni glagol *delati*, z novejšo tvorbo *za + deležnik*. Vse te konstrukcije kot izrazilo namena usmerjajo dejanje povedkovega glagola od povzročitelja na roditeljsko obliko samostalnika ali samostalniške besede v vlogi prislovnega določila namena. Iste zakonitosti kot za predlog *zaradi* veljajo tudi za slovenska predloga *zadelj* in *zavoljo*.

Perdon ju piše in obravnava kot zložena: to je videti iz njegove individualne pravopisne norme (pisava narazen: *ſa delu, ſa volu*) in iz stilističnega variiranja v rabi zloženega predloga: med osnovni predlog *ſa* in njegovo glagolsko-imensko odnosnico v okviru zloženega predloga je namreč mogoče vstaviti ciljno samostalniško besedo v roditeljsko: *ſa otruek delu*. (Sledovi tega mehanizma so vidni v zaimenski obliki *zategadelj* v pomenu *zato*.)

Sinonimna zložena namenilniška predloga sta v Perdonovem pismu sicer rabljena v razvitih in umelelno izpeljanih povedih, vendar v različnem ubeseditvenem položaju. V prvem primeru gre za visoko retorično oblikovanje:

(1) Bodo Gospod Otzetu ti otrozi porotzeni, moie ſerze ſe Vmeni Vterga: ſa otruek delu, da bi iest nech ſhe enkrat Vidl: taku bi ſe iest re/ueſelil. (Vrstice 18–23.)

O srednji stavek navedene povedi (v njem je uporabljen obravnavani zložen namenilniški predlog) je s prvim v vzročnem razmerju, ki pa vezniško ni izraženo; z naslednjima je povezan posledično-pojasnjevalno. Intenzivnost v ubeseditvi skrbi (*moie ſerze ſe Vmeni Vterga*) je uravnotežena s stilsko zaznamovano interpolacijo ciljnega roditeljskega predloga (*ſa otruek delu*).

Drugačen pa je ubeseditveni položaj v drugem primeru:

(2) Lubi moi, kaku gre o/nanite meni, ie/t shli/im (:Bogu ſe smili.) kai ie Vwukauh pi/ſanu ſa volu per/lege, kaku ie dolu ſhlu, mene ſastopite dobro, bi rad uedl. (Vrstice 31–36.)

Zaporedje sestavinskih stavkov in vrivkov (*Bogu ſe smili; mene ſastopite dobro*) ter skladenjsko in pomensko razmerje med njimi navaja k sodbi, da gre za pisano odslikavanje govorne prošnje. V takem ravnanju z jezikovnimi prvini lahko najdemo vzrok za rabo zloženega predloga v nezaznamovani obliki.

Prevajalec v nemščino je ubeseditvena položaja izenačil s tem, da je obe izrazil prevedel z nemško ustreznico *wegen*: šlo mu je namreč bolj za predmet kot za oblikovanost sporočila:

(1') Dem Herren Vattern sein die Khünder besolhen, mein Herz wiert sich brechen *wegen der Khinder*. Wen ich sie nur ein mall sahe, so wurde ich nich erfeien.

(2') Mein Lieber, verkhüdigst mier, wie es ghet, ich her (Gott erprams), was im Beuch verschriben ist, *wegen des Aydtschwurs* wie es abgangen ist, versthet mich recht, wolte geren wissen.

Nemški predlog *wegen* prevaja z »za delu« šele Gutsman v nemško-slovenskem slovarju, njegovo rešitev navaja Cigale.

Iz rabe zloženih namenilniških predlogov pa je kljub temu lahko sklepati, da Perdonova epistolarna proza rase iz dveh jezikovno-oblikovalnih spodbud: iz privzdignjene cerkvene retorike in neposrednega občevalnega govora.

Tone Pretnar
Filozofska fakulteta v Ljubljani

VZTRAJNO PRIZADEVANJE PO RAZŠIRITVI JEZIKOVNEGA OPISA

Olga Kunst-Gnamuš: Razumevanje in tvorjenje besedila. Poskus pragmatične razčlembе. Ljubljana, Pedagoški inštitut 1986. 109 str.

Pedagoška raziskovalka in učiteljica metodike dr. Olga Kunst-Gnamuš si že več let prizadeva, da bi razširila opis slovenskega jezika. O različnih problemih, ki presegajo običajne slovnične ravnine (glasoslovje, oblikoslovje, skladnjo), je napisala že četrto knjigo. Ta zadnja obnavlja mnoge plodne ideje iz prejšnjih knjig, pretežno pa obravnava besediloslovje (tekstologijo) in pragmatiko.

Besediloslovje se ukvarja z razumevanjem in tvorjenjem besedil, tj. z nadpovedno jezikovno enoto; v marsičem se ta nova veja jezikoslovja prekriva s stilistiko, poetiko in praktičnim sporočanjem. Pragmatika pa raziskuje odnos med jezikovnim znakom (besedo, povedjo) in uporabniki jezika (sporočevalcem, naslovnikom). Ista poved ima pri različnih uporabnikih jezika različen pomen. Gnamuševa nam to pojasnjuje na preprostem primeru: *Stavek Jutri se bo vrnil oče je lahko tolažba, če ga izrečemo otroku, ki očeta težko čaka, grožnja, če ga izrečemo otroku, ki se očeta boji, obljuba, če ga izrečemo otroku, ki ima očeta rad.* (Str. 22) Na podobnem primeru nam razlaga tudi, kako je namen govorjenja največkrat zamolčan, pač pa se pokaže v poročanem govoru: *A je povedal B, da se jutri vrne njen mož. A je opozoril B, da se jutri vrne njen mož. A je obljubil B, da se jutri vrne njen mož. A je zagrozil B, da se jutri vrne njen mož.* (Str. 23)

Ob pazljivem branju knjige se pred nami razgrne obsežna mreža besediloslovnih in pragmatičnih pojmov: besedilo, referenca, koreferenca, pozajmljenje, posamostaljenje, preimenovanje, kontekst (okolščine), družbeno-govorni položaj, govorno dejanje (speech act), performativi, propozicija, persupozicija, izpeljava, ilokucija (vplivanje), perlokucija (učinek) idr. Mogoče so za manj razgledanega bralca nekateri pojmi premalo jasno definirani, toda v celem so težnje avtorice dovolj razumljive, saj jih razvija kar v treh sklopih: kot teorijo, kot vzorec empiričnih raziskav in kot ideje za prenovitev pouka slovenskega jezika.

Iz teoretičnega dela se kaže izvrstna avtoričina razgledanost po evropski literaturi o tej strokovni problematiki (Grice, Searle, Wunderlich). Njeno obvladovanje pragmatične teorije je tolikšno, da s to teorijo komentira komunikacijo v vsakdanjem življenju (pogovore, samoupravno dogovarjanje, polemike). V empiričnem delu so predstavljene raziskave razumevanja in tvorjenja več besedil: poročila, navodil in basni. Ugotavlja, kakšne težave imajo pri razumevanju in tvorjenju besedil učenci različnega socialnega porenja. Gnamuševa se zaveda, da pravila izbire in rabe jezikovnih sredstev niso zadovoljivo klasificirana, vendar ima vseeno polno zamisli, kako bi se dalo to teorijo uporabiti pri jezikovni vzgoji. Ugotavlja primanjkljaje pri jezikovnem pouku in razvija metode za analizo objektivnih in subjektivnih prvin v opisu in pripovedi. Jasno ji je, da se objektivno in subjektivno prelika eno v drugo, vendar se vseeno pogumno loteva tudi take analize.

Na različnih mestih v knjigi proseva avtoričino nezadovoljstvo, da pragmatika prodira v šolsko prakso tako počasi. Za to je po mojem mnenju več razlogov: po eni strani pragmatična analiza nima take stopnje natančnosti kot npr. besedna ali stavčna analiza, po drugi strani pa se učitelji bojimo, da bi se znašli na spolzki ploskvi, po kakršni se nismo vajeni gibati. Avtorica dopušča za izrekanje istega namena precej različne povedi, npr. *Pojej koren! – Takoj pojej koren! – Korenje je zdravo, le pojej ga!* (Str. 94) Takega drsenja prvotnega pomena pri slovnični nismo navajeni, tako imamo občutek, da smo pri pragmatiki na področju, ki je bliže stilističnemu variranju ali sporočanju kot pa slovnični.

Kdor želi slediti Olgi Kunst-Gnamuš, mora imeti veliko veselja za študij psiho- in sociolingvistike, precej pronicljivosti in smisel za jezikovno eksperimentiranje v razredu. Upajmo, da bo čedalje več učiteljev, ki bodo pripravljene vnašati v pouk poleg prenašanja znanja tudi prvine raziskovalnosti

in ustvarjalnosti. Posebno pomembno pri tem bi bilo, da bi na ta način prišlo pri pouku slovenskega jezika do boljše integracije med slovnico, književnostjo in sporočanjem.

Franc Žagar
Pedagoška akademija v Ljubljani

TRETJA RAZISKAVA O KNJIGI

Gregor Kocijan idr.: *Knjiga in bralci III, Ljubljana, Kulturna skupnost Slovenije, Raziskovalni inštitut FSNP 1985, 159 str.*

Po šestih letih je spet pred nami knjiga, ki se podrobno ukvarja z raznolikimi odnosi med knjigo in bralcem. Seveda je treba takoj pristaviti, da enako kot bralca srečamo tudi nebralca, saj statistika neusmiljeno izkazuje dejstvo, »da 48 % anketiranih, starih 18 in več let, v letu 1984 ni prebralo nobene knjige.« Ker se nam še vedno zdi, da prihajamo do znanja in vednosti prek knjig, je skoraj 50-odstotno nebranje slab znak za naš razvoj v učečo se, na znanju in razgledanosti temelječo družbo.

Kakorkoli že: četudi ne zaupam povsem anketnemu vzorcu kot zanesljivemu pokazatelju podatkov v splošnem smislu, pa je vendar zadeva dovolj slaba tudi v primeru, če je točnost le približna. Podatek kaže, da polovica populacije knjig ne rabi niti za zabavo niti za strokovni napredek. Oblikujejo se naslednje možnosti:

- 1) da del manj izobražene populacije zaradi enostavnih opravil (strokovnih) knjig res ne rabi, za od njih pa morda bere zabavno časopisje,
- 2) da tudi del bolj izobražene populacije uspeva (morda celo dobro) preživeti brez knjig in znanja iz njih,
- 3) da neberoča populacija le prihaja do znanja kako drugače (strokovno časopisje, radio, televizija).

Posebej zanimivo po podatkih in izpeljavah se mi zdi 3. poglavje »Branje knjig in vrednote« (prispeval ga je Dimitrij Rupel). Tu izvemo, da npr. mlajši več bere kot starejši; da je med vodilnimi in vodstvenimi delavci komaj (!?) 31 % nebralcev; da neverni berejo več kot verni; da tisti, ki so označili za pomembni vrednoti samoupravljanje in svobodo, berejo (ali ne berejo) pravzaprav enako, kot kaže povprečje; da je najbolj brano leposlovje; da je največ bralcev študentov; da je družina prevladujoča vrednota ljubiteljev leposlovja; da televizija ne izpodriva knjige; da so dobri bralci časopisov tudi dobri bralci knjig itd.

Iz podatkov, ki jih daje Darka Podmenik na strani 46, izhaja: »da v zadnjih desetih letih pogostost branja knjig rahlo upada v vseh socialnih kategorijah bralcev«. Kolikor je bolj ali manj razumljivo, da ljudje največ bere leposlovje, pa je čudno, da po raziskavi »slovenski bralci berejo knjige v drugih jugoslovanskih in tujih jezikih le izjemoma« (str. 53). Gregor Kocijan je v poglavju »Bralci leposlovnih knjig« natančneje analiziral, zakaj bralci berejo knjige, kje bralci dobe knjige, kaj bere (vrsto knjig). Med podatki, ki jih navaja Kocijan, velja posredovati v tem poročilu vsaj še, kam sodijo knjige, ki so jih bralci navajali (4 % sodi v starejšo slovensko književnost – do Cankarja; 17 % v novejšo slovensko književnost – od Cankarja do danes; 12 % je del jugoslovanskih avtorjev; 9 % sodi v starejšo svetovno književnost – do začetka 20. stoletja; 54 % v svetovno književnost 20. stoletja in 4 % med spominska, dokumentarna in druga dela nejugoslovanskih avtorjev).

Katere knjige ostajajo popularne še iz raziskave 1979? To so predvsem: T. Svetina: Ukana, L. N. Tolstoj: Ana Karenina, K. Stajner: 7000 dni v Sibiriji, M. Stražišar: Ciganka, M. Jurič-Zagorka: Čarovnica z Griča, H. Konsalik: Kirurginja, A. Selinko: Desirée, M. L. Fischer: Senta. (Slovenca v izboru sta torej T. Svetina in M. Stražišar.)

O kupovanju knjig je v knjigi razveجانo spregovoril Martin Žnideršič.

V Prilogi 2 je objavljen še nadrobnejši pregled leposlovnih in drugih knjig, ki so jih navedli bralci. Tako lahko razvidimo iz podatkov največkrat omenjene avtorje oziroma avtorje z največ omenjenimi deli.

Med Slovenci so to: I. Cankar (8 omenjenih del), F. Bevk (6 del), A. Ingolič (8 del), M. Kranjec (6 del), V. Zupan (7 del). Med tujimi avtorji izstopajo: F. Dostojevski (7 del), E. Zola (6 del), P. S. Buck (8 del), A. Christie (14 del), A. J. Cronin (6 del), H. Kinsalick (16 del), V. Holt (11 del), H. H. KIRST (13 del), E. M. Remarque (7 del), J. M. Simmel (11 del), E. Wallace (7 del). Med napakami naj omenim le, da je pri I. Torkarju navedeno delo E. Torkarja »Sol življenja« in da se je domačin P. Šimac znašel v svetovni literaturi 20. stoletja.

Raziskava, ki so jo za Kulturno in Raziskovalno skupnost Slovenije opravili štirje omenjeni raziskovalci pod vodstvom Gregorja Kocijana (nosilec naloge), daje vrsto tehtnih podatkov, ki z več vidikov ilustrirajo naš sedanji kulturni trenutek.

Andrijan Lah

Slovenska knjižnica v Ljubljani

IZMENJAVA POGLEDOV NA SLOVENSKO REFORMACIJO V TRSTU

Inštitut za slovansko filologijo tržaške filozofske fakultete zadnja leta razvija zanimive pobude, ki omogočajo poglobljanje študijskih možnosti, po drugi strani pa vodijo k izmenjavi rezultatov znanstvenega proučevanja. Ne gre tudi pozabiti, da ta dejavnost pogosto presega okvire strokovnega dela in prodira tudi v širšo tržaško javnost, v kateri si mora, žal, slovenska kultura še vedno iskati potrditve svojega mesta. Pomemben delež pri vsej tej dejavnosti imajo gostovanja profesorjev ljubljanske univerze, rezultati vseh teh prizadevanj pa se kažejo pri širjenju interesa za študij slovenistike. Značilno je, da v Trstu, kjer je zaradi znanih demografskih gibanj vse manj študentov, zadnja leta narašča vpis na slavistiko. Pa tudi sam položaj te stroke se izboljšuje v okviru organizacije študija na tržaški univerzi, tako da je sedaj možno na tej fakulteti pridobiti tudi slovenistično diplomu. Tik pred koncem leta 1985, torej na pragu štiristoletnice Trubarjeve smrti, je v Trstu zaživela zanimiva in vsestranska pobuda, ki je tržaški javnosti predstavila slovensko reformacijo in je v tržaški javnosti dosegla lep odmev. Gre za sklop akcij, ki so potekale pod naslovom Beseda in knjiga, priredili pa so jih profesorji inštituta za slovansko filologijo ob sodelovanju tržaške in ljubljanske univerze, uprave tržaške pokrajine, Narodne in študijske knjižice v Trstu ter Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani.

Prireditve Beseda in knjiga so imele dvojen namen. Po eni strani so hotele prispevati k izmenjavi strokovnih pogledov med znanstveniki, po drugi opozoriti tržaško okolje na plodno in ustvarjalno ozračje, ki ga je premožgel Trst v 16. stoletju, pa tudi na globoke korenine slovenske kulture, ki so nekoč lahko črpale življenjski sok v okolju, ki se danes domala ne zaveda bogastva tradicije slovenske skupnosti, saj jo komajda opazi ob sebi.

Ta drugi cilj prireditve, katere adresat je bila širša tržaška javnost, je skušala doseči predvsem obsežna in bogata razstava protestantskih tiskov, ki so jo priredili v Pomorski postaji, torej v elitnih tržaških prostorih sredi mesta. Čeprav je za slovensko javnost to v bistvu repriza ljubljanske razstave iz leta 1984, je bil to za tržaško okolje pomemben dogodek, ki je pokazal na starost slovenske kulturne tradicije, na njeno usodno povezanost s Trstom /in Koprom/, na enakovrednost slovenskega ustvarjanja z drugimi najelitnejšimi ter najproduktivnejšimi evropskimi tokovi 16. stoletja, pokazal pa je tudi na odmevnost tega slovenskega ustvarjanja v najvidnejših evropskih delih.

Za strokovno javnost je bila zanimiva in plodna okrogla miza o protestantizmu, ki je 23. 12. 1985. potekala na Inštitutu za slovanske jezike tržaške filozofske fakultete. Strokovne debate, ki je potekala enakovredno v italijanščini in slovenščini, se je udeležila številna publika, med katero je bilo tudi več ljubljanskih in tržaških univerzitetnih profesorjev. Okroglo mizo je vodil Jože Pirjevec, predstojnik inštituta – gostitelja in osrednji organizator celotnega sklopa akcij Beseda in knjiga. Okrogla miza je bila zamišljena kot izmenjava strokovnih pogledov in rezultatov znanstvenih raziskovanj med tržaškimi in ljubljanskimi strokovnjaki, med italijanskimi in slovenskimi proučevalci 16. stoletja. Žal so se diskusije udeležili predvsem zgodovinarji in literarni zgodovinarji, ne pa tudi predstavniki jezikoslovja ter drugih strok, vendar v omejenem času, ki je bil na razpolago, ni bilo mogoče osvetliti

vseh sklopov vprašanj, ki jih ta problematika ponuja. Uvod v diskusijo so predstavljali štirje ekspoziji, ki sta jih pripravila po dva slovenska ter dva italijanska raziskovalca.

Ferdo Gestrin je pokazal na družbene razmere v 16. stoletju, ki so omogočale nastajanje reformacije. Povzel je rezultate slovenskega zgodovinskega pisarja, ki je ugotovilo, do kakšnih sprememb je prihajalo tedaj, pa tudi kakšni in kateri novi sloji so nastajali na slovenskem ozemlju.

Boris Paternu je opazoval slovensko reformacijo kot tisti idejni pojav, ki je omogočal konstituiranje slovenskega naroda, za katerega je ob odsotnosti drugih konstitutivnih elementov bistvenega pomena knjižni jezik ter literatura. Opazovanje najpomembnejših knjižnih dosežkov slovenske reformacije je Paternu privedlo do spoznanja, da je Trubar ustvaril pogoje za nastajanje sodobnega pluralizma in za osamosvajanje subjekta. Megiserjev slovar je primer racionalnega kulturnega sožitja v prostoru Alpe – Adrija. Jezikovna kultura v tem obdobju preseže pragmatično uporabnost in vodi v pravi kult besede, ki se kaže tako v bogoslužju kot v vsakdanjem življenju. Čeprav je ekspresivna vertikala v našem jeziku tega časa še skromna in njena estetska funkcija še ni izrazita, smo vendarle v teh nekaj desetletjih nadomestili osem stoletij trajajočo zamudo. Tudi na področju književnosti znanimo pomembne premike, ki nam kažejo odklon od univerzalizma k individualizmu.

Zelo zanimiva sta bila referata tržaških profesorjev, ki sta osvetlila slovensko reformacijo z italijanskega zornega kota. Profesor *Del Col* je pokazal italijanske centre, ki so se vključevali v evropske reformacijske tokove, med katerimi je zavzemal slovenski prostor pomembno prehodno mesto. Posebno zanimive so bile ugotovitve o vlogi Benetk, ki so bile v tej dobi eno najpomembnejših knjižnih produkcijskih in tržnih središč, v katerih se pojavljajo italijanski prevodi in izvirna protestantika, je pokazal nekatere paralele z razvojem tega gibanja pri nas. Tudi v Italiji krožijo kompleksno povezane različne protestantske ideje, ne pa le posamezni ideološki tokovi reformacije. Preganjanje protestantov povzroči tudi tu obsežno izseljevanje. V drugi polovici 16. stoletja so knjige potovale v Italijo v dobršni meri iz Gradca in slovenski prostor je bil pri tem verjetno pomemben posrednik. Nekateri dokumenti nam dajejo to slutiti. Referent je tudi opozoril, da je v Huminu deloval duhovnik, ki je v ohranjenem pismu svetoval svojemu znancu, naj se v Gradcu obrne na Konzula, kasnejšega Trubarjevega sodelavca. Seveda se tu odpirajo nova vprašanja o vlogi Slovencev pri širjenju reformacijskih idej, čeprav so bile do sedaj opravljene komajda sondažne raziskave. *Del Col* je v svojem prispevku opozoril na številne vire /npr. na beneški državni arhiv/, ki jih še nismo upoštevali pri slovenističnih raziskavah reformacije.

Silvano Cavazza je predstavil predvsem rezultate svoje študije, ki jo je objavil v reviji *Studi Goriziani* 1985. in bo v prevodu izšla tudi v reviji *Primorska srečanja*. Poudaril je, da je Trubar, če ga ne opazujemo zgolj z ljubljanskega stališča, še zanimivejša figura, ki je ob svojem delovanju v Gorici 1563. leta zbudil ostre reakcije oglejskega patriarhata. Poleg tega je navedel tudi številne stike, ki jih je imel Trubar z Italijani. Tu ne gre le za Bonoma in Vergerija, pač pa tudi za vrsto znanih beguncev, za italijanske tiske v Tübingenu itd. Osvetlitev nekaterih Trubarjevih verskih pogledov pelje do spoznanja, da imamo opravka z dinamičnim konceptom reformacije. Problematično pa ostaja prikazovanje Trubarja kot političnega delavca – demokrata in borca za pravice zatiranih kmetov.

Živahna razprava, ki zaradi časovne omejenosti ni mogla povsem izčrpati vseh odprtih problemov, je opozorila prav na potrebo po konfrontaciji reformacijskih gibanj v Italiji in Sloveniji. Slišali smo tudi o pomenu slovenskega prostora, prek katerega so se pretakali reformacijski tokovi. Pojavilo se je vprašanje o vlogi Kopra in Trsta v tedanjem gospodarskem in kulturnem zaledju obeh mest. Ponovno se je postavilo vprašanje o Trubarjevem odnosu do kmečkih puntov in o njegovem političnem nazoru, ki ni mogel mimo usodne odvisnosti od stanov in knezov. Zanimive so bile ugotovitve o ustvarjalni sili ljubljanskih protestantov, ki se ne da niti primerjati npr. z graškim krožkom, saj ta ni ustvaril praktično nobene knjige, čeprav je deloval v neprimerno ugodnejših razmerah. Slišali smo tudi o potrebi, da se na novo prouči osebnost Bonoma, čeprav ga njegovi biografi skušajo prikazati kot zgledega katoličana.

Na okrogli mizi je bil predstavljen tudi *dvojezičen zbornik Beseda in knjiga*, Slovenska protestantska reforma XVI. stoletja, ki ga je izdala ob tej priložnosti Narodna in študijska knjižnica v Trstu. V njem je poleg prispevka *Borisa Paternuja* objavljeno tudi razmišljanje *Jožeta Pirjevca* o pomenu, ki ga ima Trst za razvoj slovenske reformacije. Razložiti skuša, zakaj v »burnem sožitju teh dveh narodov ni bilo duhovnega srečanja, ki bi bilo plodnejše od tistega časa reformacije.« Poleg tega prinaša zbornik tudi *katalog razstave protestantskih tiskov*, ki ga je pripravil *Branko Berčič* na podlagi bibliografije Das

slowenische Wort in den Drucken des 16. Jahrhunderts /München 1968). Publikacija je oblikovno in tiskarsko naravnost presenetljivo bogata in bo zaradi svoje dvojezičnosti gotovo dosegla namen in odmevala tudi v italijanskih krogih.

Vse te prireditve, ki so potekale pod skupno oznako Beseda in knjiga, so toliko pomembnejše, ker niso bile predstavljene zgolj znotraj slovenskih tržaških ustanov, pač pa so se pojavile kot enakovredni del utripa tržaškega mestnega življenja. Prav zaradi tega velja prireditvi še posebna pozornost.

Zoltan Jan
Filozofska fakulteta v Trstu

Zapiski

ENAJSTO REPUBLIŠKO TEKMOVANJE V ZNANJU MATERINŠČINE ZA CANKARJEVO PRIZNANJE V MARIBORU 17. MAJA 1986

Iz nagovora predsednika SDS prof. dr. Aleksandra Skaze udeležencem tekmovanja

Mladost nima predsodkov, ali jih vsaj ne bi smela imeti, radovedna je in navadno tudi kritična in sposobna, da sprejema svet z vso njegovo različnostjo in da se vključuje v veliki dialog svetovnih kultur, kot so se vanj vključevali in se vključujejo veliki mojstri slovenske besede. In ko smo se letos pripravljali na tekmovanje za Cankarjevo priznanje, smo najbrž znova lahko spoznali, kako zveni slovenska beseda v pomembnih delih Pavleta Zidarja in naših »zamejcev« – Alojza Rebule, Borisa Pahorja, Florjana Lipuša, Miroslava Košute, Gustava Januša, Marka Kravosa . . . neponovljivo individualno, slovensko in občečloveško. Slovenska beseda nam je pomagala spoznavati sočloveka in s tem tudi nas same, hkrati pa nas je opozarjala, kako se vse, kar izgubi svoj humani smisel, spremeni v frazo, senco, brezdusni mehanizem, masko, pepel . . .

Rezultati 11. republiškega tekmovanja v znanju materinščine

I. stopnja

1. Sabina Bratun, OŠ Franceta Prešerna, Kranj
2. Petra Bašar, OŠ Lucijana Seljaka, Kranj
3. Darja Pogačnik, OŠ dr. Josipa Plemlja, Bled
4. Sanja Leben, OŠ Borisa Kidriča, Ljubljana
5. Alenka Mrakič, OŠ Vuzenica
6. Monika Kukanj, OŠ Prežihovega Voranca, Ljubljana
7. Nataša Prunk, OŠ Antona Ukmarja, Koper
8. Tanja Dvanajščak, OŠ Bojana Iliča, Maribor
9. Mojca Furlan, OŠ Draga Bajca, Vipava
10. Janja Laharnar, OŠ Dušana Muniha, Most na Soči

II. stopnja

1. Matjaž Vrtovec, NSC Nova Gorica
2. Irena Vrabc, SGNŠ Vena Pilon, Ajdovščina
3. Alenka Velkavrh, SŠDSK Ljubljana
4. Andrej Bartol, SŠDSK Ljubljana

5. Nada Prodan, SPNMŠ Koper
6. Barbara Štrukelj, SŠR Ljubljana
- 7./8. Enja Škerget, SDŠ Maribor
- 8./7. Manca Plazar, SPNMŠ Koper
9. Anica Svetik, SNMŠ Jurija Vege, Idrija
10. Bojana Brejc, SŠDSK Ljubljana

III. stopnja

1. Mojca Schlamberger, SŠ za družboslovje V. Janežič, Ljubljana
2. Valerija Hotaln, SŠ ped. in kult. usm. Maribor
3. Marina Furlan, Klasični licej F. Prešerna, Trst
4. Karmen Klavžar, SDJŠ Škofja Loka
5. Vesna Čančer, Družb. in ekonomska sr. šola Novo mesto
6. Simona Kranjc, Sr. družboslovna šola Celje
7. Helena Vukšinič, Srednja družboslovna šola Črnomelj
8. Helena Poljanec, ŠC Vojvodina Tolmin
9. Katja Plemenitaš, Srednja družboslovna šola, Maribor
10. Evgen Kajin, SPNMŠ Koper

Spoštovane naročnike obveščamo, da smo zaradi 3-kratnega povečanja tiskarskih (tisk in papir) in poštnih stroškov morali zvišati letno naročnino od 400 na 800 din, za tujino pa od 1.200 na 2.500 din.

Prosimo za razumevanje, hkrati pa pričakujemo, da boste ostali še naprej zvesti Jeziku in slovstvu in da boste pravočasno poravnali naročnino. Položnico oziroma račun vam bomo poslali takoj po izidu prve številke.
